

A FEMINIZMUS

IRTA

WIRKER ISTVÁN

1912

STAMPFEL-féle KÖNYVKIADÓHIVATAL
(Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság)

Budapest, VIII. Üllői-út 18.

TARTALOM.

	Oldal
I. Bevezetés	3
II. A feminizmus jogosultsága	5
III. Élettani adatok	8
IV. Társadalomtörténeti adatok	21
V. Nőmozgalmak	39
VI. A nők mai helyzete és a feminista törek- vések célja	53

I. Bevezetés.

Korunk műveltségének jellemzője az *evolúció* gondolatának uralomra jutása. A bennünket környező természeti tüneményeket csak úgy mint társadalmunkat és embertársainkat, valamint saját magunkat az *evolúció*, a *természetes fejlődés* nézőpontjából vizsgáljuk. Mindeneket fejlődésben, természetes kiválásban levőknek ismerünk fel s mindenben, ami tudatunkra jut, a természetes fejlődés egy-egy örök változásnak alávetett, pillanatnyi produktumát látjuk. E világnézet — amelynek csirái már a középkori scholastikát leromboló természetfilozófiában támadtak életre s amelynek legéleterősebb hajtásai a biológiában *Darwin*, a pszichológiában *Spencer*, az ökonomiában *Marx* tanításai — sok eleddig homályban levő dolog meglátására, sok meglátott, de meg nem értett tünemény megértésére vezetett. Az «örök törvények», «örök igazságok», «örök időkre szóló elrendezkedések és intézmények» naiv hiedelme szerte-foszlott mint napkeltekor a hajnalnak álmvilágot feltüntető köde. Manapság már csak a testi és lelki nyomor sötéttségében agonizáló pária épen elerőtlenített, tönkretett voltánál fogva és az embertársaik életerejének kizsarolásából élőködők képesek arra az antiszociális, fejlődésgyilkos gondolatra, hogy «minden úgy van jól, ahogy van», avagy «jobb világ volt hajdanában». Minden más ember, ha lelki világába a modern műveltségnek, a fejlődés gondolatának

csak egy remegő sugara téved, e sugár nyomán tör fel a napvilágra, hogy ott kifejthesse teste-lelke erejét, színpompáját és emberhez méltó emberi életét kifejlesztve, végigélve, a fejlődésben őt megillető helyét elfoglalva, az evolúció aktív tényezőjévé válják.

A rövidlátó és önző érdekekből leigázott, eltaposott, kiszarolt, leláncolt embertömegek régente is feljajdultak, régente is megvonaglottak és kétségbeesett erőfeszítéssel rázták, szakgatták láncukat, de nagyon kevés eredménnyel, mert felhördülésük öntudatlan, reflexszerű volt s mert erőfeszítéseiket megbénította az «isteni rendelésben» való megnyugvás és a »földöntúli jutalomban» való reménykedés, amely egyúttal hatalmassá tette zsarnokaikat.

Manapság az elnyomottak jajkiáltásai *öntudatosak*, s mint ilyenek visszhangot keltve, *szolidaritást* ébresztők. A modern kor elnyomottaihoz elért már a fejlődésnek világnézetté vált gondolata s ezért holmi «túlvilági hatalmak akarata szerint való örök elrendezéssel» meg nem nyugtathatók, «földöntúli jutalmakkal» ki nem fizethetők. Sőt jól tudják, hogy a fejlődés világnézete minden elzárkózás és ellenkezés dacára az elnyomók felett is úrrá válik. Az elnyomók a küzdelemben lassan-lassan elvesztik egy hatalmas fegyverüket, az «igazuk»-hoz, a «jogaik»-hoz való hitüket. Kegyetlen, önző, agresszív harcmodoruk lassan-lassan számos sikertelen visszatérés után mindinkább szelidülő védekezéssé alakul át, amelynek nyomán jár az elnyomottak felszabadulása, térfoglalása, emberi jogokhoz jutása. A felszabadulás, az érvényesülés utáni küzdelem manapság a nyers erőszak, a testi gyilkolás helyett az ökonomia, a szellem, a jog és a politika nem kevésbé kegyetlen fegyvereivel él.

Az emberiségnek évezredek óta elnyomott, le-

igázott részét képezik a nők, akiknek a felszabadulás utáni törekvése a *feminizmus* (nőmozgalom, nőkérdés), amelynek jogosultságát, szükségességét, fejlődésmenetét és céljait fogjuk a következőkben röviden megvilágítani.

II. A feminizmus jogosultsága.

Hogy a nő az egész történelmi időn keresztül és napjainkban is az elnyomott, a leigázott nagyobbik fele az emberiségnek, azt tüzetesebben is fogjuk igazolni. Az elnyomatás tényét egyelőre bebizonyított-nak tekintve, a következő kérdésekre keressünk feleletet: a leigázás okoz-e kárt az egyén, a nem, a társadalom és az emberiség szempontjából? Ha erre a kérdésre igennel kell felelnünk, előtérbe nyomul az a kérdés, lehetséges-e a kárt okozó, visszás helyzet megszüntetése s mik ennek eszközei? Más szóval: jogos és szükséges-e a nők felszabadulásra való törekvése, s melyek azok a célok, amelyek felé a felszabadító törekvésnek irányulnia kell?

Hogy minden elnyomás, leigázás, kizsarolás az egyén szempontjából káros, annak bizonyítása könnyű. Az elnyomott egyén életterejének, képességeinek és tehetségeinek csak azt a részét fejtheti ki, amely elnyomójának érdekeit szolgálja. Ha az elnyomás állapota huzamos időn át tart, az elnyomott képességeinek egyrésze visszafejlődik, elsatnyul. Kifejlődése egyoldalú lesz, egyénisége megszűnik a fejlődés folyamatában önálló szerepet betölteni, elnyomójának járulékává válik, mint ilyen is rendszerint satnyul és senyved, mert elnyomója saját kényelme kedvéért túlzott munkával terheli, a végsőkéig elcsigázza. Az elnyomó jelenbeli kényelmére törekszik és figyelmen kívül hagyja a jövődőt. A kényelem kedvéért elnyomottak életereje elvesztegetett életerő, mert az

elnyomók saját felszabadult erőiket a történelem adatainak egyhangú tanúsága szerint sohasem használták a fejlődés érdekeit szolgáló alkotásokra, hanem mindenkor létük pillanatnyi megédesítésére, igen gyakran oktalan és saját magukra nézve is káros élvezetekre.

Minthogy az egyének összege alkotja az egész női nemet, természetes, hogy ennek szempontjából is káros, ha alkotóelemei állandó elnyomás, kiszorítás következtében egyoldalúan, félszegen fejlődöttek, satnyultak és gyöngítettek. A női nem számra nézve a társadalmaknak legalább felét, helylyel-közzel felénél nagyobb részét képezi. Ennek következtében a női nem erőtlenségének, jogtalanságának foka az illető társadalom érvényesülési képességeinek hatalmas tényezője. Még szembe-szökőbbé válnak az elnyomás okozta hátrányok, ha az egyének legnagyobb közületét: az emberiséget vizsgáljuk. Az említett és pusztán a jelenben is észlelhető károkhoz csatlakoznak mindazok a *jövőben* és az emberiség *mindkét felében* mutatkozó károk, a melyek a női nem fajfentartó szerepe következtében egyaránt sújtják a női és férfinemet, évezredekken keresztül lassítva, gátolva, meg-megakasztva az emberiség fejlődését, erősödését, tökéletesedését. *Lamarck*nak, *Darwin*nak, *Haeckel*nek a természetes kiválaszta vonatkozóan, *Hertwignek* és *Weismann*nak a megtermékenyítési folyamatra vonatkozóan összegyűjtött adataiból és megállapított törvényeiből nyilvánvaló, hogy a szerzett tulajdonságok is átörökíthetők az utódokra, jóllehet igen különböző mértékben, nem minden tulajdonságra nézve és nem is minden esetben történik meg tényleg az átörökítés. Úgyisintén kétségtelen, hogy minden új egyén tulajdonságait atyjától és anyjától együttesen nyeri. (Chromosomaelmélet.) Ha tehát — még ha szórványosan és cse-

kély mértékben is — a szerzett tulajdonságok is átörökökíthetők, kétségtelen lesz előttünk, hogy az emberiség haladására nézve egyáltalán nem közömbös, hogy szabad, független, harmonikusan fejlett, testileg-lelkileg erős, egészséges-e, avagy elnyomott, jogfosztott, rabszolgának vagy élvezeti cikknek használt, testileg-lelkileg elerőtlenített, degenerált szülői közül az a fél, amelynek típusbeli sajátságai felelő részét köszönheti, amely fél kezdetben még a táplálkozását is közvetíti, magán keresztül átszűri, s a melytől gyermekkorában lelki életének alapvetését is kapja.

Mindezekből következik, hogy a nő szerepe az emberiség fennmaradásában és fejlődésében a férfivel legalább is egyenlő rangú. Sőt, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a természet az új egyén táplálását és peteállapotától kezdve a külvilági életre való megéréséig védelmét is a nőre bízta, kénytelenek vagyunk annak a megállapításával, hogy a fajfenntartás szempontjából a nő szerepe meghaladja a férfit, tehát jelentősége, másszóval értéke is meghaladja a férfit. Teljesen tudománytalan, mert logikátlan és abszurd az a szélteben elterjedt téves nézet, hogy a nő az önfenntartási képesség szempontjából tekintve alsóbbrendű, csekélyebb értékű a férfinál. Ez a nézet, amelyet különben a kellő értékükre redukált gyakorlati tapasztalatok sem igazolnak, ellenkezik a természetben mindenütt tapasztalható célszerűségi törvénnyel. Még ha nem lennének is az ellenkezőre garmadával bizonyítékaink, akkor sem tudnók elgondolni azt, hogy a természet egy közös feladat nagyobb, nehezebb részét a felek gyöngébbikére, alsóbbrendűjére bízta volna akkor, amikor e feladat megfelelő elvégzésétől függ a faj fennmaradása és haladása. Hisz e fel nem tételezett esetben a faj már keletkezésekor, első lépésével a biztos és

kérlelhetetlen pusztulás útjára lépett volna. Ezért nem valószínű, — minden egyébtől eltekintve — hogy a női nem csupán önfenntartási szempontból is alaptípusában a férfinemnél alsóbbrendű, erőtlenebb, a létért való küzdelemben veszendőbb lenne.

III. Élettani adatok.

A két nem testi és lelki tulajdonságainak összehasonlítása céljából a tudományos vizsgálatok terén rendelkezésünkre álló adatokat *Havelock Ellis* gyűjtötte össze egy művében, amelyet dr. Hans Kurella, bonni idegorvos, «Mann und Weib» cím alatt fordított németre és egészített ki. E mű az emberi nemben két antropológiai típust különböztet meg: a *gyermeki* és az *aggkori* típust. A gyermeki típus antropológiai tekintetben magasabbrendű mint az aggkori.*) A gyermeki típus jellemzője az aránylag nagy fej, a keskeny mell, a nagyobb altest, a gyenge lábak, az aránylag erősebb karok, a puha és szőrtelen bőr, a nagy máj és vese, a kedeszmirigy (thymus) és a mellékvese stb. Az aggkori típus képviselői: a majmok, a fejletlen, primitív népek, civilizált népeknél az öreg emberek. A gyermekkori típus képviselői: a majmokkal szemben az emberek, a primitív népekkel szemben a civilizált népfajok, az öregekkel szemben a fiatalok, a *férfiakkal szemben a nők*. Az emberiség általában a fiatalkori, vagy ahogy ő nevezi, a gyermeki típus felé fejlődik.

*) Ez a magasabbrendűség csak úgy értelmezhető és úgy illeszthető bele a mi gondolatvilágunkba, ha rajta azt értjük, hogy a gyermeki típus a fejlődésre képesebb, amennyiben még ezer lehetőség, jövődő alakulatok csirája szunnyad benne és nem jelenti még semmiféle irányban sem a netovábbot, a tetőpontot, a végállomást, a zsákutcát.

Azután áttér a részletekre. A test növést és arányait vizsgálja. E vizsgálatok szerint a női test hamarabb éri el teljes fejlettségét mint a férfi teste. A középeurópai nő átlag 20 éves korában teljesen fejlett, a férfi huszadik évén túl is még 1—2 évig fejlődik. Teljesen fejlett egyéneknél az egész test-hosszúsághoz viszonyítva a nő feje és törzse hosszabb, nyaka, karja és lába rövidebb a férfiénél. A pubertástól kezdve medencéje relative, combja absolute és relative erősebb a férfiénél. Minthogy medencéje szélesebb, combizületei is egymástól távolabb állók, lábszárai térdfelé összetartóbb irányúak. A medence sajátságos alakulata és nagyobb fejlettsége szaporodásbeli funkciójával függ össze. Amint az emberiség fejlődésében a fiatalos típus felé halad, a művelődéssel a fejméretek növekednek, ennek következtében a műveltebb fajhoz tartozó nők medencéje már a természetes kiválasztás folyománya-képen is szélesebb, fejlettebb az aggkori tipushoz közelebb álló primitív népek nőiénél. A természetes kiválasztás a civilizált népeknél oly sűrű szülési katasztrófákban nyilvánul. Az emberiség fejlődésére annál alkalmasabb a nő, minél fejlettebb a medencéje. (Ezt a civilizált népek női öntudatlanul is érzik s azért megjelenésükben e másodlagos nemi jelleget hangsúlyozni, kidomborítani igyekeznek vagy azzal, hogy fölötte és alatta keskenyítik testüket pl. fűzővel vagy bukjelszoknyával, vagy azzal, hogy csipőiket, tomporukat párnázzák. Minthogy e divatfélszekségeknek ilyen mélyenfekvő élettani okai vannak, s mert éppen ezért a férjért való küzdelemben hatalmas fegyverek, azért olyan sikertelen az ellenük való küzdelem.) A nő felső teste kisebb szög alatt hajlik előre mint a férfié, mert tulajdonképen négykézláb járva lennének a medence és szervei a legjobban megvédve. A nő a kétlábon való járással a magasabb

fejlődés érdekében többet szenvedett mint a férfi. A fejlettebb medencével magyarázható meg részben a magasabbrendű fajok erősebb nemi ösztöne is.

A koponyára nézve megállapítja, hogy nincs egyetlenegy olyan állandó nemi sajátsága, amely a férfit a nőtől feltétlenül megkülönböztetné. Mindig csak több és viszonylagos sajátság együttes jelenlétéből lehet a nemre következtetni. E sajátságok is inkább csak a fiatalkori és az aggkori típus jellemzői. A férfifejnek tán legjellemzőbb tulajdonsága a kiugró glabella (szemöldökdudor). A női fejen tán észrevehetőbbek a csontosodási dudorok a homlokcsonton a két szem fölött és a két közfalcsonton, akár csak a gyermekeknél. Az izomtapadási felületek a férfikoponyán némileg erősebbek. A női koponya forma tekintetében is valamivel közelebb áll a fiatalkori tipushoz, t. i. kerekesebb a férfiénél. Más különbségekre nem lehet támaszkodni. A kraniológia (koponyatan) kezdetén gyakran hangoztatták, hogy a koponya homloki része a nemesebb rész és hogy ez a férfiaknál fejlettebb. (Ebben az időben rajzolták a tudósokat is vízfejűeknek.) Tüzetesebb tanulmányok azonban kiderítették, hogy a homloki rész semmivel sem nemesebb mint például a közfalcsonti rész és hogy a nők homloka általában szebben fejlett mint a férfié, mert hiszen feje gyermeki jellegű s rajta a koponyarész inkább túlsúlyban van az arci rész felett.

A nő agya abszolút mintegy 100—125 grammal kisebb a férfi agyánál, ebből sokan arra következtettek, hogy a nő szellemi tehetsége, intellektusa kisebb a férfiénél. Már *Darwin* figyelmeztetett azonban arra, hogy senkinek szelleme nem állapítható meg pontosan koponyájának köbtartalma szerint. Az irodalomban megemlített 6 legnagyobb férfi-agyvelő közül

az első egy hétköznapi jelentéktelen emberé,
 a második Turgenyev orosz költőé,
 a harmadik egy szegény angol örülté,
 a negyedik egy közönséges napszámosé,
 az ötödik egy vályogvetőé és
 a hatodik Cuvier természettudósé volt.

A hat legnagyobb női agy közül az első kettő elmebetegek agya volt, a többi tulajdonosa közül is csak egy fiatal öngyilkos női orvosnövendék vált ki tehetségeivel.

A normálisnál kisebb agya aránylag több kiváló embernek volt, így Leibnitz-nek, Menzelnek, Bunsen-nek. Mindezekből látjuk, hogy az agy abszolút nagysága nem lehet irányadó a szellemi képesség megítélésénél. Az agy relatív nagysága a nőnél nagyobb mint a férfinél. *Broca*, a híres antropológus, mondta 1861-ben, hogy a nő természettől fogva agyának szerkezete következtében valamivel kevésbé intelligens mint a férfi; *Broca* e mondása nagyon ismertté vált. Arról azonban hallgattak ugyanazok a körök, amelyek e mondást elterjesztették, hogy ugyanaz a *Broca*, tapasztalatainak szaporodásával 1879-ben megváltoztatta véleményét és kijelentette, hogy az egész kérdés csak az intellektuális és muszkuláris nevelés kérdése: férfi és nő, ha átengednők impulzusaiknak, nagyon nagy hasonlóságra tennének szert, akárcsak a vad népeknél.

Ezt az eredményt jóval előbb érte el *Darwin*, aki «Az ember származása és az ivari kiválás» című művében (első kiadás 1871-ben) ahhoz a végső következtetéshez jut, hogy «a férfiak nagyobb intellektuális ereje és erősebb feltaláló szelleme valószínűleg a természetes kiválásnak és a szokások örökletes hatásainak együttes eredménye». Ugyane művében mondja: »hogy a nő ugyanazt a szellemi szintjét elérje, amit a férfi elér, serdülő korában

(a nemi megérés ideje felé) energiára és kitartásra, úgyszintén értelmének és képzelő tehetségének legszélső megfeszítésére kellene nevelni. Mindazonáltal valamennyi nő csak úgy lenne magasabb színvonalra emelhető, ha több nemzedéken keresztül az említett erős erényekben kiváló nők férjhez mennének és nagyobb számú utódot hagynának hátra mint a többi nő. A férfiak, amikor már nem kell nekik a nőért küzdeniök, amikor a kiválasztás e formája már megszűnt, akkor is kénytelenek férfikorukban magukat nehéz küzdelemnek alávetni, hogy önmagukat és családjukat fenntartsák és ez a körülmény visz ahhoz, hogy szellemi erőik magas színvonalon maradnak, sőt gyarapodnak és ez visz a nemek jelenlegi egyenlőtlenségéhez.«

Havelock Ellis adatai szerint az érzékszerveket tekintve a nők tapintása és ízlése valószínűleg finomultabb a férfiakénál. A többi érzékszervre még nincs elég megfigyelésünk. *Coleridge* általánosságban megállapította, hogy a nő irritábilisabb (hamarabb reagál), a férfi szenzibilisebb (jobban megkülönböztet).

Izomerő tekintetében a nő már kisebb termeténél fogva is a férfi mögött áll, ámbár különösen a vad népeknél és a mi munkásosztályunknál akárhányszor találhatunk a férfiakéval egyformán fejlett izomzatú nőt. *Darwin* véleménye szerint «a legtöbb állatnál, amelynek hímjei nagyobbak mint nőstényei, úgy látszik, hogy a hímek nagyságukat annak a körülménynek köszönhetik, hogy őseik számos nemzedéken át a nőstények birtoklásáért küzdöttek.»

Bölsche ezt a darwini gondolatot építi ki, amidőn annak a hitének ad kifejezést, hogy eredetileg a nő volt a fizikailag hatéképesebb fél, amely az ivari kiválasztással maga tenyésztette ki a nálánál erősebb férfit, aki aztán őt uralma alá hajtva degenerálta.

«Szerelem az élők világában» című könyvében mondja, hogy: «Intellektus és fizikai erő közt rejtett vonatkozás áll fenn, mely lényegében bizonyára ama őstényre nyúlik vissza, hogy test és lélek belsőleg tulajdonképen egy és ugyanaz a jelenség. Kultúrásszonyaink nagy többsége testileg már most egy kevéssé degenerált» és «mindazoknak pedig, akik most azt hiszik, hogy a nő igazi, természetrendelte »nőiessége« csorbát szenvedne testi erejének kiképzése, úgymond, férfias izomedzés és az egész testrendszer fizikai átdolgozása és kidolgozása által, azt vetem oda, csak ez az edzés teszi majd a nőt újból igazi anyává, igazi »nővé«, majd pedig «Ugyanaz az asszony, ki eredeti testi erejének teljes visszaállítása által megint egészséges, harmonikus rátermettséget fog mutatni anyai kötelességeivel szemben, e kötelességein túl intellektusának új tavaszát fogja megérni, mely előtt minden szobabölcsesség, még a szellemileg gyöngé nőről szóló is, kénytelen lesz elnémulni.»

Általános tapasztalat szerint a férfiak intenzívebb, de rövidebb, a nők passzívabb, de huzamosabb erő kifejtésekre alkalmasak. Ez a primitív népek életében látható leginkább.

Ami az intellektuális képességeket, erő kifejtéseket illeti, nagyon nehéz határozott és pozitív véleményt mondani, mert a két nem nevelése, eddigi munkaköre, életviszonyai, szóval fejlődési feltételei nagyon eltérők voltak. Tán még leginkább megközelíti a valóságot *Paul Lafitte* megfigyelése: «Ha a mindkét nemű gyermeket együtt nevelik, az első években a lányok vannak elől, mert ebben az időben fogalmak átvételéről és megőrzéséről van szó. Nap-nap mellett láthatjuk, hogy nők észlelésük és emlékezetük élénkségével férfi környezetüket háttérbe szorítják. Ehhez járul a nők szimmetria iránti érzéke és ebből következik,

hogy geometriai tanulmányaik rendesen eredményesek. Ennek megfelelően orvostanhallgatónők vizsgálataiknál a fiziológiából és az általános patológiából rendesen tündökölnek és egész tényesorok olyan világos felfogását mutatják, amely szinte frappáns; ellenben klinikai vizsgálódásoknál határozottan a háttérbe szorulnak. Általában a nők inkább tények mint törvények, inkább konkrét mint elvont dolgok iránt fogékonyak. Ha valahol ismerősről ítéletet mondanak, általános körvonalak tekintetében valószínűleg a férfié az igazabb, ellenben a karakter nűánszait a nők fogják fel jobban; egy stereotip mozdulatot, egy gyakran alkalmazott szót, egy homlokráncolást, tekintetet, mosolygást a nő vesz legjobban észre, legjobban katalógizálja és magyarázza. Ugyanez a különbség látszik irodalmi munkáikban; egy nő könyvében, ha mindjárt Staël vagy George Eliot, a részlet értékesebb mint az egész. Senkisémet kételkedik abban, hogy levélstílus dolgában a nők fölöttünk állanak. Honnan e fölény? Mi levelet úgy fogalmazunk, mint valami hivatalos tudósítást és úgy írjuk le hidegen, a nő azonban mindig a leírt tények hatása alatt áll és ezért leírása, anélkül, hogy retorikát alkalmazna, mindig eleven és találó. Ahogy a két nem képessége, úgy gondolkodásmódja is eltér; bennünket férfiakat a dolgok közötti vonatkozások jobban érdekelnek, mint maguk a dolgok. Egyszóval a két nemnek vannak egyenlő értékű képességei, de azok nem egyezők.

A két nem anyagcserebeli különbségei a következők: a férfi vérében több a piros vértestecskék száma, a hämoglobin mennyisége, azért fajsúlya is nagyobb. É különbség a nemi megéréssel kezdődik és az aggkorban csökken, tehát kétségtelen, hogy a nemi funkciókkal van kapcsolatban. A lélegzés tekintetében való megkülönböztetés mesterséges okokra viendő vissza. A nő légzése állítólag kostális (melli),

a férfié abdominális (hasi). Ámde ez a különbség nincs meg a természetes életmódot folytató népeknél, ahol a nők nem viselnek fűzőt. A test hőmérsékletében nincs különbség. A mérgek iránti fogékonyságban azonban különbözik a két nem, így például az alkohol férfiaknál inkább az agyra, nőknél inkább a gerincagyra hat. A belső szervek tekintetében jellemző a nőknél a pajzsmirigynek a nemi élettel való összefüggése; ez kimutatható a férfiaknál is, de nem oly nagy mértékben. Különbség van a hangszervekben is, amennyiben a női hang magasabb, gyermekibb. A belső szervek legnagyobb részére nézve még igen kevés a nemekre vonatkoztatott adatunk, mindazonáltal úgy látszik, mintha a férfiaknál a melli, a nőknél a hasi szervek lennének túlsúlyban. Így például a férfi nagyobb izomereje tüdejének és szívének fejlettebb voltával függ össze.

Rendkívül fontos a nő életfunkcióinak az a periodicitása, amelyik a menstruációval kapcsolatos. A nő életjelenségei 28 napos ciklusokra oszthatók és szív-működésében, valamint szervezetének minden részében nyilvánulnak e ciklusok. Életműködéseinek intenzitása hullámvonallal ábrázolható. A minimum a menstruáció utáni 1—4. napon észlelhető, ez átmegy a rendes fokú életműködésbe, amely a menstruációt megelőző napokon vagy épen a menstruáció első napján lép tetőpontjára s onnan kezdve süllyed ismét a minimum felé. A teljesen egészséges nő is menstruáló állapotában impressziók, szuggeszciók iránt fogékonyabb mint máskor és minél műveletlenebb, annál kevésbbé tudja fegyelmezni ingerlékenységét, annál rosszabbul tud uralkodni magán. (A nők »szeszélyessége«, a bizonyos rendes időszakban visszatérő házi perpatvarok, amelyek olyan sok esetben annyira elmérgesednek és végzetesekké válnak, különösen akkor, ha a férfi sincs tisztában okukkal

s ezért erre tekintettel sincs, ebben a körülményben találják magyarázatukat.) Beteg vagy erőtlen nőknél ez a tünet elfajulhat annyira, hogy e szerencsétlenséket végzetes tévedésekbe, bűnökbe sodorhatja. E vonatkozásokra figyelemmel voltak *Lombroso* és *Ferrero*, bár «A bűnöző asszony» című könyvükben foglalt megállapításaik nem mindenben fogadhatók el.*) Amennyire nem tekinthető egészséges nőnél a menstruáció rendellenességnek vagy pláne betegségnek, annyira figyelembe veendő mindenkor mint jellemző nemi sajátság. Nők és nőorvosok állítása szerint egészséges nőt a menstruáció rendes teendőiben észrevehetően nem gátol. A betegség esetén igen könnyen beálló végzetes bajokra való tekintettel a női munka szervezésénél erre fordítandó a legnagyobb gond. Normálisan fejlett, erős és egészséges nőknél a menstruációnak az egyéb életműködésekben nyilvánuló hatása igen szűk korlátok között marad, ilyen nőt még maga a gyermekszülés sem zökkent ki túlságosan a rendes életmód kerékvágásából. *Bölsche* mondja fentebb idézett művében: «A vad törzseknél számtalan terhes asszony esik keresztül a szülésen anélkül, hogy bárki is segítségére lenne és mégsem fenyegette semmi különösebb veszedelem. Longfellow, aki az ő *Hiawatha* époszában igazi indián mondákat dolgozott fel, teljes joggal gúnyolta ki Titániát és hősnője, Nokánisz, a csillagfény mellett teljesen egyedül és «örvendezve» ad életet kis leányának a liliomos mezőn. Mert az igazi Dakotah-, Sioux- és Chippeway-indián asszony, ha meglepik a fájdalmak, önként is az erdőbe megy s egyáltalában semmiféle segítségre sincs szüksége. A fű és a széna, amit maga gyűjtött magának, a derékalja. Ha minden túl van, odavánszorog a vízhez, lemossa magát

*) Mert vizsgálati anyaguk kevés és csak a legalsóbb néposztály nőire, főképen a prostituáltakra terjedt ki.

és gyermekét is jól tisztára és — visszatér munkájához, az indián asszony keservesen nehéz munkájához. És ugyanígy és nem másként van a természetes állapotban élő népek egész soránál ez a dolog. Ugyanúgy miként az állat, amely egy lehetőleg csendes, más által nem háborított helyet keres, hogy kölykeit megellje, ugyanígy csinál az eredetileg vadember-asszony. Minden különösebb fontosság nélkül, mint egy csekély jelentőségű epizódja életének, amiről beszélni is alig érdemes, megy végbe egészséges testénél az, ami a kultúra okozta elpuhultságban élet-halál kérdésévé lön.

A Philipp-szigetekbeli Luzon hegyi népeinél az anya már néhány órával a szülés után gyermekét hátára veszi és a tropikus forróságban, vagy a tropikus esőzésben nyugodtan tovább mendegél. Egy molukki-szigetbeli asszony a csónakban lett rosszul: de megszülte ám gyermekét és szép nyugodtan tovább evezett a célja felé. Egyes esetekben egyébként, a mikor a szükség kényszerít az ilyen önkéntelen magamegsegítésre, meglehetősen magas kulturéletet élő népeknél is előfordul ez. A délszláv parasztasszonyokról beszélnek, hogy nem egyszer megtörténik, hogy az embernemjárta vadon közepén lepik meg a fájdalmak, faszedegetés közben. Egy kis pihenő után azonban ilyenkor is nyugodtan hazamegy a saját lábán, kötényében hozva a meztelen kis gyermeket — és a köteg fának pedig, amiért kiment, annak bizony nem szabad elmaradnia: a hátán elhozza azt is. Én magam emlékszem egy szegény mosónőre, aki ebben a tekintetben Chamisso hősnőjén is túltett: egy nappal a szülés után már ismét a teknő mellett volt és dolgozott tovább, hogy pár krajcárnyi keresetét el ne veszítse.»

Havelock Ellis felsorolja a nőknél gyakoribb hipnotikus tüneteket, a nők nagyobb emotivitását

(érzelmi hangulatok iránti fogékonyságát). Arra a következtetésre jut, hogy a nőben nagyobb a reproductív és recitativ, a férfiben az alkotó művészet iránti képesség. Felemlíti az öngyilkosság, az elmezavar és a bűnözés terén férfi és nő között eddig észlelt különbségeket, megállapítja a nőknek betegség ellen való nagyobb ellenálló képességét, átlagosan hosszabb életkorát. Összes adatainak alapján kimondja, hogy a két nem között magasabb- vagy alacsonyabbrendűséget megállapítani abszurdum. Más eredményre nem is juthat, mert hiszen a megállapított különbségek legnagyobb része qualitativ különbség, nem quantitativ. Nagyrésztük a nemi funkciókkal szoros kapcsolatban van. Az a részük, amely quantitativ, minden bizonnyal a nők különleges milieujének, társadalmi elnyomottságának, a férfi érdekei szerint történő nevelésének egyenes következménye. (Gondoljunk csak arra, hogy mennyire nem szabad a fejlődő kis leánynak az «illem» kedvéért mozognia, tornásznia, fára másznia, szóval tüdejét, szívét, izmait fejlesztenie; milyen önző, szűk látóhatárú kis körre, a családra, volt eddig a nő kizárólagosan utalva stb.) Hogy ez igaz, azt még világosabban látjuk, ha összehasonlítjuk a primitív embert a kultúreemberrel s meggyőződünk arról, hogy a férfi és nő közötti különbség egy része és pedig a nőre nézve káros része a kultúrával fejlődött ki és a primitív embernél alig vagy egyáltalában nincs meg. Majd összefoglalásként azt mondja, hogy a nő fiatalabb típusú a férfinél, egészségesebb, szívósabb, éppen a fajfenntartásban reá nehezedő nagyobb feladat kedvéért. A nőt a nemi élet szférája jobban leköti mint a férfit, s ez az ekként felszabadult erejét és képességeit a természet legyőzésére fordította, de a természet legyőzősével leigázta a nőt is és egyéni érdekeinek szolgálatába hajtotta. Az, amit az emberiség a jövő kultúrájától várhat:

az élet két eleme — a férfi és a női elem — egyenlő szabadságának a kialakulása. Nincsen semmi jogunk arra, hogy a társadalmi életben a nemeket szilárd korlátokkal elkülönítsük. Hogy a munka valamelyik nemére vagy valamely előjogra a két nem közül melyik van különösképen kvalifikálva, azt csak korlátlan és szabad kísérletek dönthetik el, olyanok, a milyenekkel eddig még egyáltalában nem is rendelkezhetünk. És mindaddig, amíg az anyaság bizonyos körülmények között bűnszámba mehet, szó sem lehet arról, hogy a női nem az életben az őt megillető helyet elfoglalta volna.

Ugyanerre az álláspontra vezetnek embriológiai ismereteink is. Hogy férfi és nő teljesen egyenlőrangú két anatómiai forma, arra enged következtetni elsődleges nemi sajátságaik egyező alaptípusa és fejlődése is. Az emberi embrió 4 hetes koráig — jól lehet esetleg már a petében is meg lehet határozva a nem — semmiféle nemi sajáttságot sem tüntet fel. A 4. héten képződnek ki a test középvonala mentén az ú. n. Wolff-féle testecskék és a hozzájuk tartozó vezetékek. Az 5. héten mutatkoznak ezek mellett a csiramirigyek és vezetékeik nyomai, a Müller-féle csatornák, amelyek szintén a kloakában végződnek. A két nem ebben az időben még semmiféle formai vagy szövettani különbséget sem mutat. A második hónap vége felé különül csak el a két nem és pedig aképen, hogy a férfinél a csiramirigyek rövidebbekké és szélesebbekké válnak (herékké alakulnak) és kapcsolatra lépnek a Wolff-féle vezetékkel, a Müller-féle vezeték pedig fejlődésében visszamarad, elsatnyul; a női embriónál viszont a csiramirigyből petefészek alakul, a Müller-féle vezeték petevezetékké, anyaméhé és hüvelyé válik és a Wolff-féle vezeték satnyul el. Hasonlóképen egyező alaptípusból keletkeznek a külső nemi szervek is: a kloaka előtt mutat

kozó pupocskából, a mellette levő két ráncból és az alatta a kloaka felé haladó rovátkából. A férfiembriónál a pupocskából válik a penis, a két ráncból a herezacskó; a női embriónál a két ráncból fejlődnek a szeméremajkak, a pupocskából a klytoris. Úgy, hogy az embrió csak három hónapos kora után mutatja világosan külsőleg is nemét.

Ime tehát induktív úton is csak arra az eredményre jutunk, amelyre deduktíve, hogy

1. férfi és nő az ember fogalmának teljesen egyenlőrangú, egyenlő fontosságú, tehát egyenlő értékű két része. *Haeckel* szavai szerint: «Férfi és nő két különböző, de egyenlő értékű szervezet, a melyek közül mindegyiknek megvannak a maga sajátos kiválóságai és fogyatkozásai»;

2. a közöttük levő különbségek nem az önfenntartás, hanem a fajfenntartás szempontjából keletkezett minőségi eltérések, amelyek nem lehetnek, de tényleg nem is a nő önfenntartási képességeit gátlók vagy csökkentők, mert hiszen különben közvetve épen a fajfenntartás funkciói pusztítanak el a fajt;

3. mutatkozik azonban különösen a civilizált népek körében a két nem között oly különbség is, amelyből sokan a nő tökéletlenebb voltára vagy alsóbbrendűségére következtetnek; e különbség egyedül a nő évezredes leigázásából avagy pusztán élvezeti cikké való természetellenes fejlesztéséből származott és e különbségek eltüntetésére nemcsak az egyén és a nem, hanem az emberi faj haladása érdekében is tervszerűen és minden erőnkől törekednünk kell. (Eugenika.)

IV. Társadalomtörténelmi adatok.

Annak az állításnak igazolásául, hogy a nő évezredek óta leigázott része az emberiségnek, vizsgáljuk a nőknek az idők folyamán a társadalomban elfoglalt helyzetét.

Az őskori ember életéről közvetlen, pozitív adataink nincsenek. Csak a jelenkor primitív népeinek életét vizsgálgatva, juthatunk olyan következtetésekre, amelyek a valóságot tán megközelítik. Nagyon vigyáznunk kell, nehogy mai ideológiánk, gazdasági és politikai berendezkedésünk bennünket e tekintetben tévútra vezessen. E megtévedés kétségtelen nyomait megjeljük azoknál az íróknál, akik az ősember állapotát egy kommunista gazdaságon alapuló őstársadalom, ősközség keretében lefolyónak tekintik.

Sokkal valószínűbb, tudományosabb felfogás *dr. Karl Bücheré* (*Entstehung der Volkswirtschaft*), akiszerint az ember kétségtelenül megmérhetetlen időközön át élt anélkül, hogy dolgozott volna; és ha akarjuk, manapság is találhatunk földünkön elég vidéket, amelyen a szágópálma, a pizang, a kenyérfa, a kókusz és a datolyapálma lehetővé teszik az embernek az erőfeszítés minimumával való megélhetést. Itt keresi a monda legszívesebben a paradicsomot, az ember őshazáját és az újabbkori kutatás sem mondhat le arról a feltevésről, hogy az emberiség kezdetben ilyen természetes megélhetési területekhez volt kötve és csak további fejlődés képesítette arra, hogy az egész földet meghódítsa. Azután meg a mi vizsgálódásaink számára hozzáférhető legalsóbbrendű emberfajoknál a szerves társadalmi szövetségek nyomára is alig találunk. Kicsi csoportokban, mint az állatfalkák, kóborolnak táplálékukat keresve, éjjeli szállást barlangokban vagy egy fa alatt, egy fagalyakból kevés perc alatt készített szélfogó mögött, igen gyak-

ran csak a földbe vájt gödörben találunk; legfőképen gyümölcsökkel és gyökerekkel táplálkoznak, de minden állati anyagot is megesznek egészen le a csigákig, nyüvekig, sáskákig és hangyákig. A férfiak rendszeren csupán nyíllal, íjjal és hajítófával vannak felfegyverkezve; a nők legfontosabb eszköze a turkálófa, egy meghegyezett fadarab, amelyet gyökérkeresésre használnak... A táplálékul szolgáló gyümölcsökből, gyökerekből készleteket nem gyűjtenek; kiadós lelőhelyek egy törzs tagjaiból többeket csalogatnak magukhoz, akárcsak gazdag takarmányhelyek állatrajokat, de ezek újra elszélednek, mihelyt a helyek kimerültek... minden egyén azonnal elfogyasztja azt, amit talál; közös háztartás époly kevéssé van, mint ház... Az e kategóriába tartozó népek családi szervezetéről nagy viták folytak, újabban hajlandóság mutatkozik ama nézet elfogadására, hogy a pusztai párzási viszonyon túl terjedő, élethossziglan tartó közösség lenne közöttük, másrészt azonban nem tagadható, hogy e gyöngye embercsoportok élelemhiány idejében könnyen szétválanak avagy legalább egyes tagok tőlük elszakadnak. *Különösen szoros közösség csak anya és gyermeke között van.* Az anyának kell gyermekét menetközben is magával cipelnie és ezért hátára szokta valahogy erősíteni — ez oly szokás, amely minden természeti népnél megmaradt még akkor is, amikor már a földmivelésre tért át. A gyermek éveken át anyja emlőjéből vagy szájából kénytelen táplálkozni, de azután csakhamar önálló élelemszerzésre küldik és gyakran 8—10 éves korában már el is szakad a közösségtől.»

Ezen a fokon a női nem leigázásáról természetesen szó sem lehet, csupán annyi állapítható meg, hogy a két nem élelemszerzése néhol némileg eltérő, de nem szabad elfelejteni, hogy akárhány primitív népnél, mint például a negritóknál, apa, anya, gyer-

mek egyaránt ügyesen alkalmazza a nyilat, a hajtófát stb. A leigázás a gazdasági munkával, a munkamegosztással s az ezen alapuló közösségek megalakulásával kezdődik.

Mi sem természetesebb mint az a tény, hogy az első munkamegosztás a két nem nemi funkcióinak megfelelően történt. A nő a terhesség és a szoptatás idején helyváltoztatásaiban, mozgásaiban nem oly szabad mint a férfi, ezért inkább helyhez kötött teendők végzésére válik alkalmassá. Mint *Lily Braun* («Frauenfrage» című nagy művében) írja: «a nő építi a védő tetőt a maga és gyámoltalan csecsemője számára; a férfi által elejtett állatok bőrét takarja ösztönszerűen a kis fázó teremtményt s így jut arra a gondolatra, hogy a maga számára is takaró, melegítő ruhát alkosson. Ha mellének tápláló forrása elapad, más úton kell gyermekének éhségét csillapítani, így tanulja meg az ételek elkészítését, amennyiben már nemcsak azoknak a vadaknak, halaknak és madaraknak húsát fordítja erre a célra, amelyeket férfiai vadászati kirándulásairól hoz, hanem erre használja azokat a gumókat, magvakat és gyümölcsöket is, amelyeket maga talál s így szerzi végül arra való készségét is, hogy ezeket maga termelje. A nő így vált mindinkább röghöz kötötté és a férfi, akinek élete hadakozás és vadászat között játszódtott le, a nő kunyhóját nemsokára ama menedékül tekintette, ahova nemcsak futólagos pihenőre tért be, ahol nemcsak táplálékot és ruhát talált, de ahol zsákmányát is őrizhette. Még vonzóbbá vált a kunyhó a férfi számára és még fontosabbá vált a nő lekötöttsége akkor, amikor ez emberiség a tüzet megismerni és becsülni tanulta. Valószínűleg a villám gyújtóereje által vált előtte ismertté és mint valami szentséget — az ég adományát — őrizte, mert az előidézésére való készséget csak későbbi időben szerezte meg. A

tűz természetes őre és óvója a nő volt. És így nem az ősemberre annyiszor ráfogott családi érzék, a nő vagy a gyermek iránt érzett szeretet — olyan érzelmek, amelyek csak magasabb kultúra termékei lehetnek — voltak azok, amelyek őt a házi tűzhelyhez minduntalan visszavonzották, hanem pusztán durva, fizikai szükségletei.» Így, anyagi, gazdasági okokból keletkezett az emberi házasság.

Legrégibb formáiról pozitív adataink nincsenek. *Bachofen, Morgan, Lubbock, Bastian* és más tudósok valószínűnek tartják, hogy az ember legelőször *promiszkuitásban* (rendszeretlen nemi közösségben) élt. *Morgan* szerint a család fejlődése a következő fokokon ment át:

1. fok a *vérokoncsági család*, amelyben egy-egy embercsoportot vérokoncság fűz össze. E csoport asszonyai és férfiai egyformán egymás férjei és feleségei, tehát — kivéve a szülőket és gyermekeiket — egymással teljes nemi közösségben éltek. (Ez a *Lubbock*-féle «közös házasság».) Erre ma példa sehol sincs;

2. fok a *punalua* család, amely az előbbi állapot szabályozása testvérek egymásközt való nemi érintkezésének kizárásával. Az idetartozó u. n. csoport-házasság egy alakja manapság is megtalálható az amerikai irokéz indiánok körében (akiktől a *punalua* elnevezés is ered), ahol például előfordul, hogy egy anyától származó fiúk egy másik anyától származó leányokkal férj- és nőközösségben élve, a törzsön belül külön csoportot alkotnak;

3. fok a *punalua* család és az *egyéni család* együttes előfordulása;

4. fok az *egyéni család* általános uralma.

Bachofen, abból indulva ki, hogy a kezdetleges fokon a férj kóborló, vándoréletet élt és gyakran változott, arra a következtetésre jutott, hogy e korban a család

feje csak a nő lehetett. Ez lett volna a helyzet a Morgan-féle 4 fok közül az első háromban. Ez időben a családfői jogokat a nő gyakorolta volna, a rokonságot, a vagyoni viszonyokat az anyai ág szerint állapították volna meg, sőt a nők e helyzetük következtében az egész törzs sorsára nézve döntő hatást gyakoroltak volna. E korszakot ezért az *anyauralom* (a gynaiokrácia) korszakának nevezték.

Ezzel szemben *Westermarck* az előbb említett tudósok bizonyítékait szigorú kritika tárgyává téve „Az emberi házasság története” című művében arra a végső következtetésre jut, hogy az a feltevés, hogy az ember eredetileg promiszkuitásban élt, lényegében tudománytalan és csak néhány, *állítólag* promiszkuitásban élő népről szóló tudósításra és néhány különös, házasság előtti időből fennmaradt szokásra támaszkodik. A promiszkuitásban élő népek leírásai közül azonban sok tévesnek bizonyult és a többiek pontossága legalább is kérdéses. De még ha a promiszkuitásra vonatkozó feljegyzések néhány igaz is, téves lenne azt következtetnünk, hogy e teljesen kivételes esetek a fejlődésnek oly fokát képviselik, amelyen az egész emberiség átment. A nemi viszony ép a legalacsonyabbrendű népeknél nem áll legközelebb a promiszkuitáshoz. Nagyszámú vad és barbár népnél a házasságon kívül való nemi viszony felette ritka s a nő szüzietlenségét szégyennek vagy bűnnek tekintik. A „magasabb” kultúra érintése a vadnépek nemi erkölcsére károsnak bizonyult; s van némi okunk ama feltevésre, hogy a házasságon kívül való nemi élet hajlandósága általában a civilizáció fejlődésével együtt emelkedik. A teljesen szabályozatlan nemi élet a termékenységnek igen kedvezőtlen, beteges állapotot hoz létre; és az idegen befolyástól ment népek, valamint az alacsonyabbrendű emlősök majdnem általános féltékenysége nagyon valószínűtlenné teszi

azt, hogy a nőközösség az emberi fejlődés valamelyik fokán uralkodó volt.**) Az a gondolat, hogy a nő kizárólag egy férfi tulajdona, oly mélyen gyökeredzik különböző népek felfogásában, hogy többféle felháborító szokást eredményezett.***) A vad és barbár népeknél aránylag ritka a magányos élet, mert a civilizáltaknál korábban kötnek házasságot. A nőtlen embert majdnem természetellenes lénynek tekintik. A bestiálítás (ember és állat közötti nemi érintkezés) utálatához igen közel áll a vérfertőzés utálat, amely majdnem kivétel nélkül jellemzi az emberfajokat, bár a tiltott közösülés foka esetről-esetre nagy mértékben változik. A szülők és gyermekek viszonyát majdnem általánosan, a fivérek és nővérekét pedig rendszerint elvetik. Gyakran tilos az unokatestvérek házassága is és a modern civilizációtól nem érintett sok népnél a törzs vagy klán összes tagjai között tilos az egybekelés. Az otthont sem törvény, sem szokás nem tartja vérfertőző viszonyoktól tisztán, hanem oly ösztön, mely rendes körülmények között a legközelebbi rokonok nemi szerelmét lelki lehetet-

*) Ugyanez a nézete *Darvinnak* is, ami kitűnik fentebb idézett művének következő részleteiből:

„Ha figyelembe veszem a féltékenységek az egész állatvilágban mutatkozó erejét s aztán ennek analóg jelenségeit az alsóbbrendű állatoknál, de különösen az emberhez legközelebb állóknál, akkor mindennek dacára sem hihetem, hogy régmúlt időkben, röviddel azelőtt, hogy az ember az állatvilág lépcsőzetén jelenlegi helyét elfoglalta, nála teljesen szabados nemi érintkezés uralkodott volna.” és

„Ha az idők folyamán eléggé messze visszafelé haladunk és a most élő emberek szociális szokásaiból származtatjuk következtetéseinket, akkor az a nézet a legvalószínűbb, hogy az ember eredetileg kis közösségekben élt, minden egyes férfi egyetlenegy nővel, avagy hogyha hatalmas volt, több nővel, akiket minden más férfi elől féltékenyen őrzött.”

**) Háremrendszer, eunuchórság, szüziességi öv, érintetlenséget biztosító brutális operációk stb.

lenséggé teszi. Természetesen nincs velünk született utálat a közeli rokonokkal való házasság ellen, de van velünk született ellenszenv kora ifjúságtól fogva velünk élő egyénekkel való házasság ellen s minthogy ily egyének többnyire rokonok, ez érzés főleg mint a közeli rokonokkal való nemi viszony utálata jelentkezik. Benső együttlétben élő embereknél miért társul utálattal a házasság gondolata? A vérrokonházasságok rossz eredményei adják erre a választ. Amint látszik, a faj jólétéhez szükséges, hogy az egyesülő két nem némileg eltérjen. Több tény arra mutat, hogy vad vidékeken, hol a létért való küzdelem gyakran igen keserves, az endogám (rokoni) házasságok sokkal sérelmesebbek, mint civilizált országokban. Vérrokonházasságoknak a fajra káros hatása ellen nem tudtak tudományos kutatást megálló bizonyítékokat felhozni. A természetes kiválasztás oly erős ösztönt hozott létre, amely rendszerint megakadályozza a káros házasságokat, ellenszenvet vált ki az együttélőkkel való házasság ellen. Ami a házasságkötés alakját illeti, a vérfertőzés iszonyatának általános voltából és a nehézségből, amellyel a vadember békés úton szerezhethet feleséget, anélkül, hogy az apát leánya elvesztéseért kárpótolná, az következik, hogy a rablás által való házasság igen közönséges lehetett a társadalmi fejlődés ama fokán, amelyen a családi kötelékek megerősültek s az ember közeli rokonaival kicsi csoportokban élt. A rablás útján kötött házasságot a vétel útján való házasság követte. Későbbi fokon a leány eladásának gondolatához bizonyos szégyen fűződött s a szokást elhagyták. Fokenként való eltűnése két módon történt: egyrészt a vétel jelképpé vagy ajándékcserevé vált, másrészt a vételösszegeből móring vagy hozomány lett. — Ime, ezek *Westermarck* megállapításai.

Mindezekből az adatokkal kellőképpen körülbás-

tyázott megállapításokból nyilvánvaló, hogy az ember őskorában a promiszkuitás, a vérrokonsági és a punalua család sohasem lehetett általános vagy huza-mosabb ideig érvényben levő s így általánosan ki sem fejlődhetett az anyauralom, a gynaiokrácia. Hanem igenis valószínű az, hogy mihelyt a megélhetés munkát kívánt, a nő a helyhezköthött munka végzését vállalta és ezzel a szabadabb férfi uralma alá került, aki munkáján még akkor sem könnyített, amikor saját vadász, halász és hadakozó munkája a házi munka és a földművelés mellett háttérbe szorult. Sőt amint a munka szaporodott, elvégeztetése céljából, ha elég erős volt, nőinek a számát igyekezett szaporítani. Ezért vált értékesé a leány is, amelyet apja csak ellenszolgáltatásért volt hajlandó idegennek átengedni. Ez az általánosan érvényes kép és ezért igaz *August Bebel* (Die Frau und der Sozialismus) megállapítása: „a nő volt az első emberi lény, amely szolgaságra jutott“ és hogy „a nő rabszolgánővé lőn, mielőtt rabszolga lett volna“. És ezért nem igaz a „nő aranykoráról“ szóló mese, amelyben *Dr. Harkányi Ede* hitt (lásd „A Holnap Asszonyai“ című művét). Harkányi azzal igyekszik bizonyítani a nő aranykorának létezését, hogy a nő aranykorában „keletkezett vallások egyformán bánnak a két nemmel és sok nőistent is tisztelnek“. És példaképen a legrégibb vallások egyikére, az egyiptomira hivatkozik (Isis, Neit, Men stb.). — Ez a felfogás nézetünk szerint téves, mert hiszen a görögök és a rómaiak is „sok női istent is tiszteltek“ s ugyanakkor társadalmukban a nő a legalsóbbrendű szerepet töltötte be. Jellemző, hogy a női istenek épen a legrégibb vallásokban szerepelnek (az újabbakba is onnan jöttek át) s e körülményből arra kell következtetnünk, hogy nem a nő társadalmi helyzete következtében kerültek oda, hanem annál a miszticizmusnál, titokzatosságnál fogva, amelybe —

az ismeretek fogyatékossága következtében — az őskorban és még az ókorban is a nő nemi élete, a havi vérzés, a fogamzás és a szülés volt burkolva.

Tény az, hogy a társasélet nyomán keletkező munkamegosztással kezdődött a nő elnyomatása és tart szakadatlanul napjainkig.

A történelmi ókorban nem találunk egyetlenegy népet sem, amelynél a nőuralomnak vagy a nő aranykorának nyomára bukkannánk. *Westermarck* mondja, hogy a történelmi korszak legtöbb ókori népénél dívott a soknejűség s több ok lehet, amiért a férfi több feleséget kíván. Sok népnél a nő terhessége és a szoptatás alatt tőle tartózkodást kívánnak. Női ifjúság és szépség nagy vonzóeszköz s alacsonyabbrendű népeknél az asszony hamarább öregszik, mint előrehaladottabb közületekben. A férfiak változatosság iránt való előszeretete is hatalmas tényező. *Sok nő sok munkást jelent.* Mindazonáltal a tényleges többnejűség csak kivételes lehetett, mert ahol a női munka korlátolt, ahol nincs fölhalmozott vagyon, ott nagyon sok nehézséggel jár több feleség eltartása, viszont ahol a női munka tetemes értéket képvisel, ott a feleség vételára akadályozza a soknejűséget, amelyet csak vagyonos ember engedhet meg magának. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy már a két nem számbeli aránya sem engedi meg az általános többnejűséget. De a többnejűség törvényes engedelme vagy ajánlása is enged már a nő helyzetét illető következtetést vonni, mert a többnejűség a nő érzelmeinek megsértését tételezi fel.

Az ókorra nézve azonban nem szorulunk már pusztá következtetésekre, mert vannak pozitív adataink s ezek következtetéseinket minden tekintetben megerősítik. „A kínai nő örökös rabszolgaságban él; a közerkölcs őt apjának, majd férjének és özvegység esetén legidősebb fiának veti alá. A nő számára külön büntetés

törvényeket készítettek. Ha például az első nő megüti férjét, akkor ez elválhat és a nő 100 bambuszütést kap, de ha a férfi nyomorékká lesz, akkor nejét megfojtják. Ellenben, ha a férj veri meg feleségét, nem bűnhődik, kivéve a testi sértést, amely esetben két fokkal enyhébb büntetés éri, mint amilyennel a törvény az egyenrangúak ellen elkövetett hasonló büntetendő cselekedetet torolja meg“ (id. Harkányinál). A kínaiak hite szerint csak a férfinak van halhatatlan lelke, a nőnek nincs. A szanszkrit *Manu* törvénykönyv szerint a nők leánykorukban apjuktól, asszonykorukban férjüktől, özvegy korukban fiaiktól vagy vérrokonaiktól függenek; a nők olyan alávalók, mint az álnokság maga, ezért épúgy mint a gyermekeket és eszelősöket ostorral vagy kötéllel kell megfenyíteni. *Brahma* megtiltja a nőknek, hogy a hinduk szent könyvét, a Vedát olvassák (idézi Lily Braun, *Frauenfrage* c. könyvében). *Du Bois* szerint a zsidó nő tanuskodása csak annyit számított, mint a gyermek, a rabszolga és a nyomorék vallomása (id. Harkányi). A talmud a nőt vagyonuk szerint értékeli s csak akkor tekinti törvényes feleségnek a nőt, gyermekeit pedig törvényes örökösöknek, ha hozományt vitt házasságába, máskülönben a férfival való összeköttetését csak ágyasságnak tekinti (id. L. Braun). Hogy milyen volt a feleség és a nők helyzete a görögöknél, arra nézve teljes felvilágosítást ad *Demosthenes*, mondván: „Feleségül vesszük a nőt, hogy törvényes gyermekekre és a ház hű őrzőjére tegyünk szert; tartunk ágyasokat, hogy bennünket kiszolgáljanak és ápoljanak, és hetárakat, hogy élvezzük a szerelmet.“ A görög feleségnek a szerepköre tehát megegyezett az örökké borjazztatás alatt álló tehénével és a házörző kutyaéval. A rabszolga- és az idegen nő szolgál- és hetársorban élt. — A római nő helyzete kezdetben valamivel jobb volt mint a görög nőé, már csak azért is, mert

náluk az egynejlőség dívott. Tekintélye, szabadsága valamivel nagyobb volt, jóllehet egész élete folyamán jogilag szintén gondnokság alatt állott. A későbbi korban nevelését elhanyagolták, a közzel szemben semmiféle jogát s kötelességét el nem ismerték. A gazdag nők épúgy mint a szegények elsősorban élvezeti cikkekké váltak. A germán nő még a rómainál is több jogot élvezett, jóllehet szintén örökös gondnokság alatt állott s vele szemben némely törzsnél, például a galloknál, a férj élet és halál ura volt.

A nő sorsán a kereszténység sem sokat lendített. Az őskeresztény tanítások szerint ugyan nemzeti-ségi, faji, nemi és más különbségek nem jönnek figyelembe ember és ember között, de ez az egyenlőség csupán istenben és isten előtt van, a társadalomban és az eklézsiában bizony nagy a különbség férfi és nő között. *Pál apostol* mondja: »az asszony csendességben tanuljon... az asszonynak nem engedem, hogy tanítson« (I. Timotheushoz II. 11. 12.). »A férfiú birodalma alá adatott az asszony« (a Rómabeliekhez VII. 2.). »Ti asszonyok a ti saját férjeiteknek engedelmesek legyetek, mint az Urnak, mert a férjfiú feje az ő feleségének, mint a Krisztus feje az Anyaszentegyháznak«. (Az Efezusbeliekhez V. 22. 23.) stb. A férfi és a nő helyzete még élesebben elkülönül akkor, amikor a keresztény vallás uralkodó vallássá válik és nem többé biztatással, szeretettel, kecsegtetéssel kíván magának az elnyomottak közt híveket szerezni, hanem erőhatalommal s ezért hozzásimul magyarázataiban, tanításaiban a hatalmasok érdekeihez. Másrészt vallási rajongók ábrándozásaikban elvesztik az élő természettel való kapcsolatukat s józan ítélőképességüket s keletkeznek kommentárok és tanítások, amelyek szerint »jó az embernek úgy szűzen maradni« (a korinthusiakhoz I. VII. 26.), »jó a férfiúnak asszonyt nem illetni«

(a korinthusiakhoz I. VII. 1.), »aki eladja leányát házasságra, jól cselekszik, aki pedig nem adja házasságra, jobban cselekszik« (a korinthusiakhoz I. VII. 38.). *Szent Jeromos* szerint a nő az ördög kapuja, az igazságtalanság útmutatója, a skorpiónak szuronya. A kánonjog szerint (id. L. Braun művében): »az asszony nincsen isten képére teremtvé. Éva csábította el Ádámot és nem Ádám Évát. Ezért jogos, hogy a férfi ura legyen az asszonynak, aki őt bűnre ingerelte, nehogy ismét bűnbe essék. A törvény rendeli, hogy az asszony a férfinek alávetve legyen és hogy szinte szolgálója legyen«. Amint *August Bebel* is említi a »Die Frau und der Sozialismus« című művében, a maconni zsinat a VI. században azon vitatkozott, hogy van-e a nőnek lelke és egy szótöbbséggel a nő javára döntött. *Aquinói Szent Tamás* (1227–1274) azt mondja, hogy »a nő gyorsan növő gyom, tökéletlen ember, amelyiknek teste csak azért fejlődik ki hamarabb, mert csekélyebb értékű s mert vele a természet kevesebbet foglalkozik«. »A nők azért születnek, hogy uruk és mesterök igája alatt tartassanak«.

Ez volt tehát az uralkodó nézet a középkorban is.

Hazánkban sem volt más a nő helyzete, mert »a családtyai hatalom egykoron korlátlan volt, úgy a feleség, mint a gyermekek felett. Ugyancsak a családtya kezdetben nejét és gyermekeit szükségben eladhatta vagy elzálogosíthatta, sőt az okmányok tanúsága szerint a fítestvér még a későbbi jogban is a családi hatalom alatt álló nővérét zálogul rab-szolgaként lekötöthette«. (*Timon Ákos*, Magyar alkotmány és jogtörténet.) Nagyon igaza van *Harkányinak*, amikor azt mondja, hogy a »feleség«-szó jelentéséből nincs jogunk semmire sem következtetni, mert nagyon is ellensúlyozza az »asszonyi állapot«-törölmetszett és ugyancsak használatos elnevezés.

Tudjuk, hogy a középkorban a hűbérrendszer volt az európai államok uralkodó szervezete. E kor asszonya eleinte, amikor még polgárság alig volt, vagy a jobbágysorba, vagy az úrrendbe tartozott. A jobbágyság állapota alig különbözött a rabszolgákétól. A nő nemcsak a földesúrnak, de a saját férjének is rabszolgája volt. E tekintetben semmi különbség sem volt világi és egyházi földesuraság között. A föld megmunkálásához és az ipari teendőkhöz jobbágyokra volt szükség, de minthogy jobbágyvásárok — a rabszolgavásárok mintájára — nem tartattak, tenyésztették a jobbágyokat. Így ment ez még a múlt század második felében is, amint azt *Kropotkin Péter* herceg »Egy orosz forradalmár emlékiratai« címen kiadott visszaemlékezéseiben olvashatjuk. A kolostorok jobbágyaikat kicserélték, hogy a nemek eloszlását egyenletessé tegyék és a tenyészállományban a vért felfrissítsék. Minden földesúrnak joga volt megtiltani jobbágynőinek, hogy más jobbágyához férjhez menjenek. Vagy váltságdíjat, jobbágypótlást vagy magát az asszonyt követelhetette vissza. Ez utóbbi megoldást, t. i. a nőnek férjétől való erőszakos elszakítását rendszeren akkor követelték, amikor a nő már több gyermeket szült, mert a gyermekek fele az anya terméseként a földesúr tulajdonát képezte. És a házasság szentségét az egyház is csak annyiban vette figyelembe, amennyiben nem ütközött a tulajdon még nagyobb szentségébe. A várakban, udvarházakban és kolostorokban világi és egyházi urak nagy fonó, szövő, hímző, varró műhelyeket tartottak, amelyekben akárhányhelyt 300 jobbágyasszonyt is dolgoztattak. A munkaidő napkeltétől naplementéig tartott. Bétről, jutalomról természetesen szó sem volt, a legtöbb helyen még csak elegendő táplálékot sem kaptak. A mezei munkához terelt asszonyok sorsa még

sötétebb, mert nemcsak az uraság földjét, de a saját megélhetésük céljából nekik használatra átengedett földet is meg kellett művelniök. *Mahon* lord meséli Angolország történetében, hogy egy földműves, mikor megdőglött az ökre, megnősült, mert az asszony volt a legolcsóbb pótlása az ökörnek. A házi cseléd éjjelnappal a legnehezebb munkát végezte s ezenfelül rendszeren nemi tekintetben is ura rendelkezésére kellett állnia. A középkor vége felé a vendégszeretet parancsolta általános szokássá vált a férfitvendég mellé nőcselédet hálótársul adni. Ehhez járult legtöbb helyütt a valamennyi jobbágynőt egyaránt terhelő *jus primae noctis*. (Mindeme s ehhez hasonló számos adat és adatforrás megtalálható *Braun*, *Bebel* már említett könyveiben és *Eduard Fuchs* »Sittengeschichte« című művében.) Ily körülmények között nem csoda, ha a jobbágynők egy része megszökött az uradalmakról s kóbor életet élve, professzionátus kéjhölgyé vált. A középkori prostitúció méreteiről leginkább a hadseregek vonulásáról, zsinatok tartásáról szóló krónikák regélnek. Ezekből tudjuk, hogy az 1414-iki konstanzi zsinatra 1500 kéjhölgy gyűlt a városba; Alba hercegének Németalföldre vonuló seregét lóháton 400, gyalog 800 prostituált követte.

Az úrirendbe tartozó nők helyzete csak annyiban volt jobb a jobbágynőkéénél, hogy valamivel kevesebb munkával voltak terhelve, de jogi tekintetben teljes elnyomatást szenvedtek. Így pld. a férj feleségét elajándékozhatta, a XIII. századig meg volt engedve, hogy szükség esetén eladhassa. Özvegyét halála esetére másra testálhatta, akárcsak vagyonának egyéb részeit. A férfi, akkori jogi felfogás szerint, házasságtörést nem követhetett el, mert szabad volt és személyével szabadon rendelkezhetett; akárhány ágyast tarthatott s ezen senki meg sem ütközhetett. Ellenben az asszony, amikor házasságtörést követett

el, legfőképen férje tulajdonjoga ellen vétett. Még fiúgyermekével szemben is alárendelt volt a nő helyzete, mert a fiú 7 éves korától kezdve nem tartozott anyja jogi hatalma alá, sőt pld. Frieslandban, ha az apa nem élt már, a 7 éves fiú nagykorúnak nyilváníthatott s ez esetben ő volt anyjának a gyámja. Ami a lovagkori »Min-nedienst«-et illeti, arról nagyon szépen kimutatja *E. Fuchs* és *Bebel* is, hogy az »a szerető istenítése volt a törvényes feleség rovására, egy a középkori keresztényiesbe áttett hetárismus, mint amilyen Periklesz korában Görögországban dívott »és« az egymás feleségének való udvarlás úri szokása »egyáltalában nem volt platonikus, hanem nagyon is reális célokra tört«.

A városok keletkezésével és fejlődésével a kialakuló szabad polgárság női gazdaságilag is, jogilag is némileg kedvezőbb helyzetbe jutottak. Jóllehet a céhek majd mindenütt kizárták a kenyérkereső foglalkozásokból a nőket és pusztán háztartási munkákra szorították őket. A férjhezmenés reménye azonban különösen a középkor elején és közepén a vallási rajongás következtében nagy számban keletkezett nőtlen szerzetrendek miatt, később pedig a hosszú háborúk következtében a férfiak fogyása miatt megcsökkent. Ennek természetes következménye volt egyrészt a többnejűségnek hatósági engedélyezése, sőt ajánlása, amint azt például a Nürnbergben 1650. február 14-én hozott határozat mutatja, mely szerint »minthogy a szent római birodalom kikerülhetetlen szüksége megkívánja, hogy az ezen 30 éves háborúban teljesen megfogyott, karddal, betegséggel és éhséggel elpusztított legénység (Mannschaft) ismét pótolassék... minden férfiszemélynek megengedtetik, hogy a mától számított legközelebbi 10 esztendőn át 2 asszonyt vegyen

feleségül. Ilyen hatóságilag engedélyezett, sőt előmozdított kettős házasságok nagyszámban voltak egész Németország területén. A férfihiány másik következménye volt a prostitúció elhatalmasodása és a női rendházak és apácázárdák keletkezése; ez utóbbiak azonban igen gyakran alig különböztek erkölcsi és nemi élet tekintetében a prostitúció tanyáitól. E megdöbbentő, természetellenes és vészes elfajulások mindenestre lényegesen hozzájárultak ahhoz, hogy lassacskán a céhek is engedtek, éppen a céhtagok hozzátartozóira való tekintettel, rideg álláspontjukból. Így az augsburgi városi törvény 1276-ban már megengedi, hogy az iparosnak fia és leánya ipart tanuljon, a mainzi szabók 1362.-iki céhszabálya megengedi, hogy a mester asszonyt, gyermeket és cselédet ipari munkájánál felhasználjon; szintűgy megengedi Nürnberg is fiúknak, leányoknak egyaránt, hogy ipart vagy művészetet tanuljanak; egy XIV. századbeli londoni proklamáció pedig, amely tanoncfelvételről szól, egyaránt mindkét nemhez van intézve. A nők térfoglalása az ipar terén csak végtelenül lassan történt. Az ipari munkák közül főleg a textil- és a szabóipar terén tűntek föl. A szellemi foglalkozásokban még lassúbb a megjelenésük, ámbár az irnokoskodás és az orvoskodás már a XIII. és XIV. században is mutathat fel női vállalkozókat. Így Mm. Frankfurtban a XIV. század végén 15 orvosnő működött; a francia kormány 1311-ben elrendelte, hogy férfi és nő teljesen egyforma orvosi vizsgálatot tegyen. A nőknek az iparban való lassú, de növekvő térfoglalására Lily Braun idézett műve még számos adattal szolgál.

Az újkorban a társadalmi élet súlypontja lassanként áthelyeződik a városokba, a gazdálkodás átalakul fokozatosan városi pénzgazdasággá, nemzetgazdasággá, majd társadalmi (nemzetközi) hitelgazda-

sággá. A nők is mindinkább hozzáférnek az ipari munkához, de jogi és társadalmi helyzetük csak végtelenül lassan javul. Hiszen még *Luther* is, akinek pedig oly sok szép, minden álszeméremtől, álszen-teskedéstől mentes nézete van az emberi házasságról, egyedül a háztartási munkákra és a gyermek-ápolásra utasítja a nőt. *Luther* nézete máig is uralkodik az ortodox protestáns egyházban. Amint az ipari forradalomban (a kézműiparról a gépiparra való áttérés alkalmával) végleg uralomra jut a kapitalista termelő rend, kialakul a proletariátus és a tőkésék ellentéte. Megszületik az iparszabadság, de csak azért, hogy a kapitalizmus a legolcsóbb munkaerőhöz juthasson, hogy a saját és a gép igájába hajthassa a férfin kívül a nőt és a gyermekeket is. A modern gazdasági rendben csak a legalacsonyabbrendű, legnehezebb és legveszedelmesebb munka van a nő számára megnyitva, de anélkül, hogy ezzel gazdasági helyzete, jogi és politikai állapota tetemesen javult volna. A magasabbrendű munkától, a nagyobb műveltségtől, szélesebb látókör megszerzésétől, az öntudatrajutástól a legtöbb helyen tudatosan tartotta távol a férfivilág a nőket. Amely pályákat kénytelen volt előttük megnyitni, azokon is lehetőleg alacsonyabbrendű munkára szorította őket, ha másként nem tehetette, hát azzal, hogy fogyatéko-sabb, felületesebb előképzettséget adott nekik. A nők elől elzárta a magasabb műveltséget adó és a szakiskolákat vagy pedig silány néhányhónapos vagy egyéves tanfolyamokkal hallgattatta el őket. Állítólag (*Stendhal*, idézi *Harkányi*) még 1818-ban is lett volna az Északamerikai Egyesült Államok területén olyan törvény, amely szerint 34 korbácsütéssel büntetendő az a férfi, aki egy nőt olvasni tanít.*

* Spanyolországban azon a címen ellenezték a nők írásra-tanítását, hogy az írni tudó nők könnyebben közlekedhetnek szeretőikkel! (*Charlotte Perkins Gilman*.)

Amikor a durva erőszak fegyverül már nem szerepelhetett, az uralmon levő férfinem egy része hazug áltudománnyal igyekezett uralmát megerősíteni és fenntartani és keletkeztek olyan együgyű piszkolódások, mint ama hirhedt *dr. Möbius*-é, aki szerint a nő fiziológiai okokból gyenge elméjű s aki szerint nem szabad a nőtől egyebet kívánni, csak annyit, hogy egészséges és buta legyen. És itt különösen hangsúlyozandónak tartjuk, hogy *Möbius dr.* hallei egyetemi tanár s munkái nem a középkor elején, ama bizonyos szentatyák idején, hanem 1903—1904-ben jelentek meg. A rövidlátó osztályuralomhoz való görcsös ragaszkodás s beléjük nevelt előítéletek korunk akárhány látszólag nagyműveltségű férfiát a nők egyenjogusításának makacs ellenzőjévé tették. Akadtak, akik nagy ethikai, esztétikai, filozófiai apparátusnak igazán agyafurtságra valló elferdítésével (mint például *dr. Otto Weininger*: *Geschlecht und Charakter* című nagy tanulmányában) igyekeznek a nők alsóbbrendűségét bebizonyítani s így a nőt fejlődésében visszatartva, visszaszorítani az eddigi igába, ahonnan azonban épen öntudatra ébredésénél fogva teljes erejével szabadulni igyekszik.

A nő elnyomatásának évezredes tartama akárhány nőben is azt az érzést ébresztette, hogy elnyomottság szülte nyomorult helyzete természetes és meg nem változtatható, akárhány épen fogyatékos és tendenciózus nevelése következtében helyzetének tisztánlátására képtelen. Csak így magyarázható meg, hogy némelyikük maga küzd a nő felszabadítása, egyenjogusítása ellen.* Ezért oly emberfelettien nehéz a nő felszabadítási, egyenjogusítási mozgalmának élén álló nők küzdelme, amelyet főbb vonásaiban a következőkben ismertetünk.

* Ezért mondja Charlotte Perkins Gilman: „Legnehezebb a harc magával a nővel, illetve a nő megghamisított természetével“.

V. Nőmozgalmak.

A nőmozgalom bizonyára olyan régi, mint a nők elnyomatása, mert természeti törvény, amely a társadalomban is érvényesül, hogy minden hatás ellenhatást szül. Már a bevezetésben mondtuk, hogy a régi mozgalmak lényegesen különböztek a maiaktól öntudatosság és szolidaritás, tehát intenzivitás és terjedelem tekintetében. Az uralmon levő fél ösztönszerűleg is vigyázott arra, hogy az öntudatosság és szolidaritás korszakának bekövetkezte minél későbbi időpontra tolassék. Ezért egyrészt általánosan gátolták, sőt tiltották a nők nagy tömegének szellemi kiművelését, másrészt szűk szemhatárú családi körbe szorítva, mesterségesen elkülönítették őket egymástól.

Hogy milyen régi a nők felszabadulás utáni törekvése, arra az idősb *Cato* beszédeiből következtethetünk, aki Kr. e. 234-ben így fakadt ki: »Ha minden családapa őseinek példájára asszonyát a megfelelő alárendeltségben tartani törekednék, nem kellene nyilvánosan az egész nemmel annyit bajlódni«, majd Kr. e. 195-ben: »A mi őseink azt akarták, hogy az asszonyok semmiféle, még magántermészetű ügyeiket se intézhessék gyám beleavatkozása nélkül, hogy atyjuk fivérük vagy férjük hatalmában legyenek; mi pedig már azt is megtűrjük, hogy a köztársaságot hatalmukba kerítsék, sőt még népgyűlésekbe is beelegyedjenek... ők, hogy megmondjam az igazat, szabadságot, mitőbb szabadosságot kívánnak minden tekintetben... és ha egyszer hozzánk hasonlókká fognak válni, hát csakhamar fölibénk fognak kerekedni.«

Csak a középkorban kezdtek a nőnevelésbe olyan elemeket is belevonni, amelyek nem állottak közvetlen összefüggésben anyai, feleségi vagy szeretői szerepükkel, úgy, hogy a legelőkelőbb nők akkori mű-

veltsége — jóllehet végtelenül csekély volt — férfi kortársaikénak színvonalával megegyezett, sőt irni-olvasni tudás és nyelvismeret tekintetében azt akárhányszor fölül is multa. Majd az újkor elején, a renaissance korában, általánossá vált fejedelmek, főurak, gazdag kereskedők házaiban a kétféle nemű gyermek együttes és egyforma neveltetése. Ebben a korban már kiváló elmék annak tudatára ébredtek, hogy a nő teljesen egyenlő rangú társa a férfinak. És e nézetnek bátran ad hangot az első női feminista *Christine de Pisan* (1363—1431) *La cité des dames* (A nők polgársága) című vitairatában, amelyben a nők tudományos kiképzését kívánja s arra a végső következtetésre jut, hogy a férfiak a nők kiművelését csak azért ellenzik, mert attól félnek, hogy a nők náluknál okosabbakká válhatnak. (Lásd fennebb Cato hasonló aggodalmát.) Majd a XV. század végefelé *Castiglione* mondja: »Minden dolgokat, amelyeket a férfiak felfoghatnak, ugyanazokat megérthetik a nők is.« 1505-ben egy német bölcselő tudós, *Heinrich, Kornelius, Agrippa von Nettesheim* kel egy latin nyelvű könyvvel a női nem védelmére. A kor szokása szerint belekevert sok miszticizmus sem tudja egészséges gondolatait eltakarni. A nőknek a műveltséghez való jogát védi. Azt állítja, hogy a nő nemcsak egyenlő rangú a férfival, de természetből fogva nálánál különb. Alárendelt helyzetét a következőképen magyarázza: »Az asszonyok szabadságát minden isteni és természetes jog ellenére a férfiak zsarnoksága veszi el, a szokás függeszti fel és a nevelés semmisíti meg. Mert a nőt a háznál gyermekkorától fogva restségre szoktatják, mintha másra használhatatlan lenne; varrásra, fonásra tanítják, hogy aztán, amikor felnőtt, egy férfi dühös féltékenykedésének dobják oda zsákmányul, avagy klastromba zárják.« Azután felsorolja mindazokat a jogtalanságokat, amelyek az ő korában a nők hely-

zetét jellemezték. (E művet bővebben ismerteti *Dr. Ed. Otto »Deutsches Frauenleben im Wandel der Jahrhunderte«* című könyvében.) Ugyane század utolsó negyedében *Mademoiselle de Gournay*, *Montaigne* fogadott leánya, proklamálta a két nem egyenjogúságát. Természetes, hogy ez izolált és sporadikus felszólalásoknak nem sok gyakorlati eredménye volt. A XVII. században *Defoe Dániel*, a *Robinson* írója, sürgette egy női akadémia létesítését azzal az indoklással, hogy ha tudás és értelem a női nemre nézve felesleges lenne, isten nem látta volna el az ezekre való képességgel.

A városok fejlődésével és erős polgárság kialakulásával nemcsak az előkelő vagy kiváltságos helyzetű nők tettek szert magasabb műveltségre, hanem emelkedett a polgárosztály nőinek is szellemi látóköre. A proletáriátus keletkezése és a női munkának az ipari üzemekbe való bevitele a legalsó osztály nőinél némiképp pótolta a tervszerű nevelést és az élet ismeretét s a szolidaritás csekély nyomait is fakasztotta. Ennek kétségtelen jeleit láthatjuk a francia forradalom tömegeiben szereplő nőknél. A francia előkelőség nőinek egy része szalonjaiban ábrándozott a természetről, a szabadságról, az egyenlőségről, egy másik része cselekvőleg is belenyúlt az aktív kormányzásba, mint például *Roland* asszony és *Staël* asszony. Ugyanerre már valamivel korábban is láthatunk példát Amerika nőinél, akik közül *Merci Otis Warren*, *James Warren* szabadsághős nővére, szalonjában összegyűjtötte az amerikai függetlenségi mozgalom vezető embereit és követelte Amerika függetlenítését már akkor, amikormég arról Washington maga sem akart semmit sem tudni. Ő és barátnője, *Abigail Smith Adams*, valának odaát a nők egyenjogúsításának előharcosai. Ez utóbbi, aki az Amerikai Egyesült Államok első elnökének felesége volt, az

új alkotmányt előkészítő kongresszusra utazott férjének 1776-ban írja: »Ha a jövőendő alkotmány nem lesz kellő figyelemmel a nők iránt, az esetben forradalomra is el vagyunk szánva és nem fogjuk kötelességünknek elismerni, hogy alá vessük magunkat oly törvényeknek, melyek megvonják tőlünk a szót és nem biztosítanak érdekeinknek képviselőt.« Ugyanekkor követelte a nők számára az összes nyilvános iskolák megnyitását s e követelését azzal indokolta, hogy annak az államnak, amely hősokeket, államférfiakat, filozófusokat akar, annak legelsőbb is igazán művelt anyákra van szüksége. Ennek következtében az iskolákat meg is nyitották a nők számára, de a politikai egyenjogúsítás az összes államok területén nem sikerült. Ettől az időtől kezdve az amerikai nők mozgalma főképen politikai színezetű. Amerika államférfiai közül *Lincoln* és újabban *Roosevelt* jelentették ki több ízben, hogy a nők egyenjogúsításának minden fenntartástól menten feltétlen hívei.

Dacára a már meglevő amerikai példának, a francia forradalom idejében kelt nőmozgalom nagyobb sikereket nem tudott elérni, sőt *Napoleon* uralomra jutásával igen nagyfokú és brutális visszaesést valósított meg a Code Napoleon nevű törvénykönyv, mely szerint a férjes nő minden tekintetben férje fennhatósága alatt áll, nélküle semmiféle jogügyletet sem köthet. Ez és ehhez hasonló határozatok átszivárogtak más államok törvénykönyveibe is. Páratlanul áll azonban a Code Napoleon ama megállapítása, hogy az a gyilkosság, amelyet egy férj házasságtörő feleségén követ el, »kimenthető«! Hasonlóan brutális ésjárásról tesz tanúságot az a szakasza, amelyik az apasági keresetet teszi lehetetlenné. Mennyivel magasabb, tisztultabb felfogás kifejezője az új svájci törvény, amely szerint a törvénytelen gyermek minden tekintetben — elnevezés, vagyonjog stb. — egy-

forma elbírálás alá esik apja törvényes gyermekeivel, ha anyja igazolni tudja, hogy az apa neki házassági ígéretet tett. — Csak Napoleon bukása után, a restauráció végével, az 1830-iki és 1848-iki forradalom nyomán újul fel a nőmozgalom. *Saint Simon*, *Fourier*, *George Sand* emberi és női jogokról szónokolnak s ettől kezdve a köztársasági, a szociálista- és a nőmozgalom a legszorosabban összeforr.

A konzervatív Angliában jelent meg 1792-ben a nők érdekében írott művek egyik legszebbike, *Mary Wollstonecraft* (1759—1797) műve. *Mary Godwin*, leánycori nevén *Wollstonecraft*,* lát az eddigi feminista írók közül a legmélyebbre. A törvények reformjának első feltételül a nevelés reformját tűzi ki. Bátor kézzel nyúl a szegénység problémájához, mert a nyomorban, a függőségben látja a bűnök és bűntettek egyik leglényegesebb okát. Arra a következtetésre jut, hogy a nőknek a férfitől gazdasági tekintben függetlennek kell lennie. Ez a még mai napság is radikális követelés emeli őt a legfelvilágosultabb és legmeszebb látó feministák sorába. De más tekintetben is messze megelőzte korát. Abból indulva ki, hogy a tisztaság- és szeméremérzetnek mindkét nemnél egyformán kell kifejlődvé lennie, követelte a koedukációt (fiúknak és leányoknak nyilvános iskolákban való együttes nevelését), mert csak ott, ahol ártatlan bajtársi érintkezés és szellemi verseny van kora fiatalaságtól kezdve a két nem között, ott lehet a két nem közötti szerelem bensőségesebb, mélységesebb, tisztább; ott lehetnek a házasságok boldogabbak. A szellemi nevelés mellé sorakozzék a testi, hogy erőteljesebb, szebb emberiség keletkezzék, hogy legyenek anyák, akik képesek erős, egészséges gyermekek

* Meghatóan szomorú életének történetét szépen megírta *Helene Richter* a „Deutsche Worte“ havi folyóirat 1897. évi 7. és 8. számában. E tanulmány külön lenyomatban is megjelent Wien-ben Carl Konegen-nél.

szülésére és felvilágosult, okos nevelésére. Könyvének alapgondolata: a jövő generáció, a fejlődés érdekében legyen a nő, akitől a jövő nemzedék első testi és szellemi táplálékát nyeri, a férfi teljesen egyenlő rangú és jogú szabad polgártársa. Ez a könyv óriási feltűnést és visszahatást keltett. A vicclapok durva csontozatú, férfias alakú nőnek rajzolták Mary Godwint, pedig a valóságban filigrán, bájos nő volt és sajátos női bája kitetszik könyvének minden mondatából. (Lily Braun. Helene Richter.)

Mary Godwin megtalálta a bajok alapokát és meg is jelölte a nőnek a férfitől való gazdasági függésében.

E függés lényegét, keletkezését, szerepét s a mögötte feltáruló mélységes perspektívát teljes tárgyilagossággal csak a mi korunkban világította meg zseniális elmével *Charlotte Perkins Gilman*. Főművének, a »Women and Economics«-nek — amely Schwimmer Rózsa fordításában »A nő gazdasági helyzete« címen magyarul is megjelent — alapgondolata a következő: Jelenlegi társadalmunkban nemi és gazdasági életünk a legszorosabb kapcsolatban van. Ez a kapcsolat az emberiség őskorában mint a továbbfejlődés alapfeltétele szükséges volt. Szerepét azonban immár betöltötte. Ugyanis nemi életünk fejlődésében individualisztikus, gazdasági életünk szociálisztikus (kollektív) irányban haladt és így okvetlenül be kellett következnie a haladás folyamán annak az időnek, amikor e szoros kapcsolat belső ellentmondásra, a kétféle funkció lényegének meghamisítására vezet és így szerepének betöltése után a fejlődés megakasztójává válik. Ez az idő bekövetkezett. Azért, hogy az emberiség továbbfejlődését lehetővé tegyük, elő kell segítenünk, illetve nem szabad útjába állanunk akkor, amikor az a nemi és gazdasági viszonyok elkülönítésére, mint a további haladás alapfeltételeire törekszik.

Hogy fogalmat alkothassunk magunknak az élet ama mélységeiről, amelyekbe ez alapvető mű bevilágít, lássuk röviden gondolatmenetét is:

Abból a természettörvényből indul ki, hogy az élő lények önfenntartási törekvése a természetes kiválasztás útján fejleszti a faji jelleget, a fajfenntartás törekvése pedig az ivari kiválasztás segítségével a nemi jelleg kidomborítására irányul. E kettős törekvés a faj haladása szempontjából nem egyirányú, hanem egymást mérséklő két tényező. A nemi jelleg túlzásba vitele veszélyezteti a faj haladását, sőt egy bizonyos fokon fennmaradását is. Az emberek önfenntartási törekvése gazdasági viszonyaikban nyer kifejezést. E viszonyokat vizsgálva megállapítja, hogy az emberek az egyetlen állatfaj, melynél a nő táplálkozás tekintetében a férfitől függ, az egyetlen, amelynél tehát a nemi viszony gazdasági viszonyt is jelent.

Minthogy a nő nemi viszonyában egyuttal gazdaságilag függ, a nemi jelleg nála nem csupán a férfi vonzására szolgál, mint minden más lénynél, hanem a létfenntartás eszköze is. Ennek következtében az emberi nőnél a fajfenntartás és az önfenntartás törekvése egyaránt arra irányul, hogy a nemi jelleget még a faji jelleg rovására is fejlessze. És mert e két leghatalmasabb rugó évezredek óta egy irányban működik, a nő nemisége túlzottá vált, e túlzott változást gyermekei átöröklik s így az emberi szervezetben mindjobban fokozódik a nemi túlzásra irányuló beteges hajlam.

A fajfenntartásra férfiúnak és nőnek különböző szervei, különböző funkciói vannak és különböző irányú tevékenységet fejtenek ki. Az önfenntartásra azonban férfinek és nőnek egyenlő szervei, egyenlő funkciói vannak és tevékenységük iránya is egyenlő. Az emberi társadalom a nő önfenntartási szerveit

alig fejleszti, legtöbbször el is nyomja, ezzel szemben már a kis gyermekek nevelésében is arra törekszik, hogy a nő nemi vonását hangsúlyozva, a »nőies puhaságot«, az önfenntartásra való képtelenséget tenyéssze ki.

A nemi és gazdasági viszony egyesítése akkor kezdődött, amikor a férfi a nőt uralma alá hajtotta, élősködő lénné tette s ettől kezdve sok-sok százezer éven át a nőnek tápláléka megszerzésére és biztosítására nem volt más eszköze, mint nemi vonzóereje. Az így megváltozott viszonyok főképen abban nyilvánultak meg, hogy a nő cselekvési és mozgási szabadságát rendkívül szűk térre szorították s ezzel gondolkodásmódját és ítélőképességét bénították meg és megfosztották minden emberi haladás alapfeltételétől: a munkamegosztástól és a szervezkedéstől. Minden leánygyermek örököl ugyan apjától bizonyos növekvő mennyiségű általános emberi tehetséget, de az annak kifejlesztéséhez szükséges feltételektől el van zárva. A fiú- és a leánygyermekek egyaránt anyjuktól növekvő mennyiségű nemi hajlamot örökölnék és így a nemi-gazdasági viszonyok kapcsolata végeredményében az emberiség egyik felében akadályozta a faj fejlődését, a nemi fejlődést pedig mind a kettőben végtelenül előmozdította.

Hogy a nemi (sexualis) túltengés ténye nem tűnt fel az embereknek, hogy nem ment át figyelmeztetően a köztudatba, annak kettős lélektani oka van: az egyik az, hogy minden állapot, amelyben huzamosabban élünk, megszokottá s azzal együtt többé-kevésbé tudattalanná is válik; a másik az, hogy az átlagos szellemi fejlettségű ember, még ha észreveszi is a speciális jelenségeket, nem képes azokat összefoglalni egy általános megállapításba és megkeresni e tünetmények mélyen fekvő alapokait a

gazdasági viszonyokban. Állításait az éles megfigyelések és találó példák egész tömegével igazolja.*

A fajfenntartásra irányuló erők eredetileg a tiszta, tartós, monogám házasságokra irányuló hajlam fejlesztésére törekszenek. De a mi önkényes berendezésünk, amely az egyik nemet a másikkal tápláltatja, eltartatja, egészen más hajlamokat fejleszt: a közöttünk élő nők óriási százalékában szertelen nemi hajlam és az anyagi előnyök túlságos megbecsülése, a közöttünk élő férfiaknak óriási százalékában pedig szertelen nemi hajlam és az annak kielégítéseért való fizetés készsége fejlődött ki. E hajlamok szülték a nemi élet káros és végzetes alakjainak egész sorozatát, amely magában foglalja a megtúrt, a titkolt prostitúciót s a szentesített prostitúciót: az érdek-házasságot egyaránt.

A társadalmi (szociális) viszonyok hatása folytán

* Ime egyik szép példája: „Határozott, napnál is világosabb a beteges hatásában hihetetlen példa az anyák magatartása gyermekeikkel szemben a nemi viszonyokat illetőleg. Igen kevés kivétellel az anyák nem világosítják fel, nem figyelmeztetik leányaikat az életben rájuk váró veszedelmekre, hanem ártatlanságnak nevezett tudatlanságban járattják velük nemzedékről-nemzedékre a tehetetlenség, bűn és fájdalom útját. A normális anyaság bölcsen és határozottan megóvjá gyermekeit a veszélytől. Az anormális anyaság túlzott gonddal és hiányos bölcsességgel védtelenül teszi ki őket a legnagyobb bajnak is. Ezt millió és millió ember saját kárán tanulta meg. Még csak rövid ideje, hogy általánosan elismerjük ezt. De még most sem ismerjük fel, hogy ez nem az egyes anyák hibája, hanem gazdasági helyzetükből folyik. Természetellenes nemi fejlődésünk miatt a nemi kérdés egész mezejét valami szégyenletes, elkerülendő területnek nyilvánították, valamivé, amit észre sem szabad vennünk, ami fölött megjegyzés vagy magyarázat nélkül kell elsiklanunk. Innen származik az a csodálatos paradoxon, hogy anyák restellik az anyaságot, képtelenek azt megmagyarázni és gyermekeiknek az élet első igazságairól hazugságokat mondanak. Mérlegeljük csak jól, mit jelent ez: anyák saját gyermekeiknek hazudnak az anyaságról!

Az a nyomás, amely őket erre kényszeríti, gazdasági nyomás. A leánynak férjhez kell menni, másképen hogyan élhetne meg? A jövődöbéli férjnek olyan leányok tetszenek, akik „nem tudnak semmit“. Ő a vásárló, a kereslet. A leány a kínálat. S a legjobb szándékkal az anya úgy szolgálja legjobban gyermeke nevelését, ha erre a vásárra készíti elő. Ez kitünő példa. Általánosan ismert. Veszedelmesen rossz hatású és teljesen abból a kapcsolatból folyik, mely nemi-gazdasági viszonyaink közt fennáll.“

fejlődött tulajdonságokat fajunkban a nemi viszony tartja fenn, de maga a nemi viszony teljesen személyes (individuális). Ellenben gazdasági viszonyaink, bár eredetileg egyéniek, a társadalmi evolúció folytán mindinkább összefüggők, kollektívek, szociálisak lesznek. Amikor az emberiség nemi viszonyait a gazdasági viszonyokkal kötötte össze, egy állandóan egyéni viszonyt kapcsolt össze egy fokozatosan mind társadalmibbá fejlődő kollektív viszonyral. De mindakettőnek lényegét meghamisította. Az össze nem egyeztethető erők, ha kapcsolatukat erőszakosan is fenntartják, a társadalom szervezetét fogják megbontani. Az összekapcsolás a nemi viszony egyéni jellegébe beleviszi az anyagi előnyöket biztosító közösség vonását (ennek legvilágosabb kifejezője a prostitúció), viszont a társadalom gazdasági viszonyait a nemi érdek egyéniesítő vonásával zavarja meg (ezt legjobban megvilágítja a közérdeknek személyes előnyért, családfenntartási érdekből való mindennapos feláldozása). Az összekapcsolás végeredményeként a „nő számára nemi funkciója gazdasági tevékenységgé lett, a férfi számára gazdasági tevékenysége nemi funkcióvá lett.” A nő termelőképessége megakadt, de fogyasztó képessége szertelenül nőtt ama javak bírása által, amelyekkel a férfi elhalmozza. A nőt főképen fizikai élvezetet okozó dolgok fogyasztására szoktatták (dísz-, pipere-, divat- és luxuscikk), oly dolgokéra, amelyek előállítására rengeteg emberi munkát emészt fel és von el az igazi ipartól, az igazi művészettől, a tudománytól, a buvárkodástól, egyszóval az emberi haladástól. A hipersexuális nő ekképen oktalan és szüntelen szélsőyes keresletével zavarja és helytelen mederbe tereli a világ gazdasági fejlődését is.

Mint mindezekből látható, a nemi-gazdasági viszony jelenleg határozottan és feltétlenül káros. De vajjon káros volt-e mindig az előző évezredek folyamán

is. Erre a kérdésre *Charlotte Perkins Gilman* nemmel felel. És hogy feleletét igazolja, kiindul a két nem alaptulajdonságaiból, amelyek a fajfenntartó nemi funkcióknak két egyénbe való elosztásával keletkeztek. Az eredeti elkülönített, ősi individuális élet helyébe a fokozatos fejlődés útján a szociális élet lépett, amelynek őseleme, első formája az anya és gyermeke közötti kapcsolat. Ez a kapocs, ez az egymásra utaltság szülte a szeretetet és a nő alaptulajdonságait: az odaadást, a ragaszkodást s az ezekből eredő foglalkozásokat: a táplálékgyűjtést és készítést, a ruházás hajlékkészítést, a konzerválást, a fenntartást, amelyekben minden kézügyesség, ipar és művészet csirája rejlik. Mindez szembeszökően benne van már az anyaságban akkor, amikor az apaság még semmivel sem több egy pillanatnyi véletlennél. A nő magát és gyermekét konzerváló hajlamainak értékesítésével igyekezett fenntartani. A nemi funkciójának természeténél fogva szabadabb férfi erejére és mozgékonyaságára támaszkodva inkább romboló hajlamaival (vadászat, halászat, portyázás, rablás) biztosította létét. A nő anyaságában rejlő teremtmény és konzerválótörekvések azonban egy bizonyos fokon fejlődésükben szükségképen megakadtak, mert szűk korlátok közé szorultak: amennyiben igen kis körre, az anyára és gyermekére terjedtek ki s csak addig tartottak, ameddig az ivadék gyermekkoráig. Ha megmaradt volna a nő ősi, független állapota, örökké a fejlődés legalacsonyabb fokán maradt volna az emberiség.

Hogy az emberi művelődés megindulhasson, tárgyalnia kellett a kezdetleges szociális körnek: az anya és gyermek kapcsolatába be kellett lépnie az apának is. Mi sem természetesebb, minthogy ez úgy történt, hogy a szabad, erős, mozgékony és romboló hajlamú férfi, hogy sexuális vágyait, szükségleteit kielégítse s kielégítésüket a jövőre nézve is biztosítsa,

uralma alá hajtotta az egyébkéntis odaadó, ragaszkodó alapjellemvonású nőt. A nőt függővé tette, szabadságától megfosztotta, de kárpótlásul gondoskodni kezdett róla és kényszerűségből a hozzá tartozó gyermekekről is. A szociális közület kitágult, időtartama megnövekedett, megnyíltak az emberi fejlődés és haladás útjai. A férfi eddigi, pusztán egoista vonásaihoz, altruista vonás társult. Megtanult szeretni és nemcsak önmagáról, hanem másról is gondoskodni, megtanult dolgozni, szolgálni és emberségesnek lenni. Gazdasági tekintetben átvette az anya tápláló szerepét és az egoista és altruista érzelmek csodás kombinációja által a kultura megteremtőjévé lőn. A férfiben anyai vonások állandósultak, a haladás eredményei pedig mindkét nemre öröklődtek át s így lett a férfi is, a nő is a mai értelemben vett emberi lény. Ime tehát a fejlődés magasabb szempontjából tekintve a nő leigázása hasznos és szükséges volt. Hogy a mi fajunk női a faj kifejlődésének korábbi szakában alárendelt és elnyomott helyzetbe jutottak, a fajra nézve oly méretetlen haszonnal, oly gyönyörű és nemes eredménnyel járt, hogy azok a nők, akik hatását ismerik, sohasem említik majd áldozatukat.

A fejlődés minden fokozata, ha elérte célját, kifejleszti a következő fokozat alapfeltételeit és helyet ad újabb célokra törő újabb haladásnak. A nők gazdasági függősége is végét járja, mert — mint láttuk — elérte célját, a fajra nézve immár további haszna, előnye megszűnik, sőt mesterséges, erőszakos fenntartása visszaesést, károkat okoz. A mi feladatunk, hogy az evolúcióval szemben amúgy is hiábavaló, de a haladást mégis hátráltató ellenszegüléstől elálljunk. A nemi gazdasági viszony jellemző vonásai addig fejlődtek, amig maguk lehetetlenné nem tették e viszony további fenntartását: kifejlődtek a következő

fejlődési fokozat alapfeltételei. Elérkezett az az idő, amikor a pusztá nemi ösztönöknél mélyebb és szélesebb körű ösztönök szolgálatára megértünk. A további társadalmi haladás az általános emberi szeretet szellemén alapszik s nem csupán a különböző neműek szerelmén és főiránya a gazdasági egyenlőség és szabadság felé vezet. Annyira individualizálódtunk és annyira szociálizálódtunk, hogy a férfi már a túlzott nemi inger izgató ösztökélése nélkül is dolgozik és másért is dolgozik, mint feleségeért és gyermekeiért; és a nők is tudnak szeretni és szolgálni a függő gazdasági helyzet rabszolgasága nélkül is, sőt jobban szeretni és jobban szolgálni. A nemi inger az egyénben kezdődik és benne végződik is. A társadalmi szellem ennél nagyobb, ennél jobb; nagyobb és nemesebb életet hoz magával, mint amilyent csupán nemi alapon valaha elképzelhattünk volna. Ezért minden józan gondolkodású és messzire látó férfinak és nőnek örömmel kell tehát üdvözölnie az öntudatos nőmozgalmat, mint korunk legnagyobb jelenségét.

Charlotte Perkins Gilman műve további részeiben kettős tendenciát követ, egyrészt cáfolja az anti-feministák ellenvetéseit, másrészt a haladás útját vázolja, a jobb jövő képét festi. Azét a jobb jövőét, amelyért minden művelt államban immár évtizedek óta szélesebb rétegek öntudatos szervezkedéssel hatalmas mozgalmakat támasztottak.

A legszebb eredményekre Amerika és Ausztrália utalhat eddig. Angliában, ahol a művelődés útjai többé-kevésbé meg vannak már nyitva a nők előtt, mintegy 50 éves heves küzdelem folyik a nők politikai*,

* A nők politikai jogainak egyik legradikálisabb és leglelkesebb előharcosa *John Stuart Mill* (1806—1873), a nagy angol bölcselő és nemzetgazda volt. Idevágó művei közül „A nő” című magyar nyelvre is le van fordítva.

főképen választójogáért (Suffragettek).*) Svájcnak, Svédországnak, Norvégiának, Finnországnak mind gazdasági, mind politikai téren vannak már eredményei a nők egyenjogúsítása tekintetében.**)

Európa többi állama kisebb-nagyobb disztánsszal ezek mögött halad a fejlődés útján. A jelen nőmozgalmának vezető alakjaival és államok szerinti speciális fejlődési tüneteivel e helyen nem foglalkozhatunk bővebben, de nem is szükséges, mert például *Caroline Chisholm*, *Josefine Buttler*, *Susan Anthony*, *Florence Nightingale*, *Sonja Kovalevszka*, *Ellen Key*, *Lily Braun*, *Charlotte Perkins Gilman*, *dr. Käthe Schirmacher*, *Therese Sehlesinger-Ecksten*, *dr. Alice Salamon*, *Hedwig Dohm*, *Rosa Mayreder*, *Auguste Fickert*, *Marie Lang*, *Else Federn*, *Frau dr. Goldmann*, *Mme. Oddo Deslou*, *Mme d'Abbadie*, *Mme Vanderwelde*, *Mme Gatti de Gammond*, *dr. Marie Popelin*, *Concepcion Arenal*, *Catalinà d'Alcala*, *Philosophow* és *dr. Schabanoff* asszonyok, *Irma Troll-Borostyáni*, *Bédy-Schwimmer Rózsa*, *Dr. Dienes Valéria*, *Strickerné dr. Polacsek Laura*, *Glücklich Vilma*, gróf *Teleky Sándorné* és még számosan a küzdők seregéből speciális törekvéseikkel együtt többé-kevésbbé ismereteseek minden újságolvasó előtt. A nőmozgalomnak az egyes államokban elért eredményeit úgyesen foglalja össze *dr. Käthe Schirmacher* „Die moderne Frauenbewegung“ című művében.***)

*) Suffragetteknek nevezik a nők választójogáért küzdők seregének különösen ama frakcióját, amely a terrorizmus eszközeit tartja célravezetőeknek.

**) Így például a nők választójoga törvénybe van már iktatva Norvégiában, Finnországban, Amerika hat államában, Ausztrália egész területén. Svédország most (1912) tárgyalja az erre vonatkozó törvényjavaslatot.

***) A különböző államoknak a nőkre vonatkozó törvényeit a nők világsszövetségének tanácsa gyűjtötte össze. E gyűjtemény előszavát *Mme d'Abbadie d'Arrast* írta. (A 195 oldalas könyv kiadója a C. Braunsche Hofbuchdruckerei, Karlsruhe.)

VI. A nők mai helyzete és a feminista törekvések céljai.

Ha végigtekintünk a mai társadalmon, azt látjuk, hogy nincs a társadalomnak egyetlenegy olyan életnyilvánulása, amelyben nők és férfiak teljes egyenjogúsággal kifejthetnék tehetségeiket. Minden téren többé-kevésbé elnyomott, a természetestől a férfi-kenyelem irányában eltérített a nő helyzete.

Minden társadalmi funkció alapja a gazdasági berendezkedés. Ezért társadalmi bajaink gyökerei is itt keresendők. A jelenlegi gazdasági berendezkedések még a legfejlettebb államokban sem biztosítanak a nők részére megfelelő munkakört. Igen sok helyen pusztán a családi, jobban mondva cselédi munkára kívánják a nőket szorítani, mert ez a legalkalmasabb arra, hogy a nő a férfitől való teljes gazdasági függésben, szelleme meglehetősen szűk térre való korlátozottságban maradjon. Hogy mindazonáltal e törekvés nem sikerült, annak több oka van, a leglényegesebbek a következők: 1. a társadalmi fejlődés folyamán mindinkább szaporodott ama nők száma, akik a legkülönbözőbb okokból családalapításhoz nem juthattak, vagy csak oly módon juthattak, hogy amelletts kenyérkereső foglalkozásra is kényszerültek. A megélhetésért való keserű küzdelem kergette a nőket a különböző kenyérkereső, gazdasági foglalkozásokba és nagyrésztben a prostitúcióra; 2. a kultúra haladása következtében az a háztartási munka, amelyet évszázadokon át a nő végzett, a háztartás keretén belül nagyrészt már csak igen drágán és igen gyarló módon végezhető el. Ennélfogva a teendők nagyrésztét (gyertyagyártást, kenyérsütést, szövés-fonást, ruhakészítést, fehérneműtisztítást stb.) az ipar hódította meg magának s a nők házimunkaidejének legnagyobb része felszabadult; 3. az előző két körülmény következtében

a műveltség gyökeret vert a nők körében, szellemi látóköriük szélesbült, helyzetük tudatára kezdtek ébredni s megszületett közöttük a szolidaritás érzete.

Lássuk ez okokat kissé közelebből is. Már a történeti fejlődés vázolója alkalmával rámutattunk arra a tünetre, hogy a társadalmi viszonyok bizonyos alakulatai, mint háború, papi és szerzetesi nőtlenség, alacsony munkabér stb. következtében még ott is, ahol a nők és férfiak száma körülbelül megegyezett, lehetetlenné vált a férfiak nagy tömegére s ennek következtében a nőknek legalább ugyanakkora számára nézve a családalapítás. A nőtlen férfinek a társadalmi elrendezkedés következtében a megélhetés különösebb gondot nem okozott. A magukra maradt nők megélhetése azonban csak úgy vált lehetővé, hogy — nem szólva a különleges jólétben élők elenyészően kicsi tömegéről — vagy erőszakkal törtek maguknak utat a gazdasági foglalkozások terén, vagy a dolognak pillanatnyilag könnyebb végét, igen gyakran csak egyedül lehetséges megoldását ragadták meg és nem számolva a nyomában az egész emberiségre rázúduló testi-lelki bajra, természetellenes életre, erkölcsi eltévelyedésekre, végzetes és romboló kórságokra, szóval mindarra, amit gyűjtőnéven *nemi nyomornak* nevezünk, nemiségük részletekben való eladásából igyekeztek megélni és a prostitúcióra adták magukat. Számításaikban nem csalódtak, mert hiszen kínálatuk készen találta azt az óriási keresletet, amely egyrészt a nőtlenségre kárhozott férfiak részéről állandóan, másrészt a nős férfiak részéről is főképen a házasságukat megelőző korban — mert hiszen a nemi megérés idejétől igen távolra esik legtöbbször a családalapítás lehetőségének időpontja — készen a kielégítésre vár.

Hogy ez letagadhatatlan és megcáfolhatatlan színigazság, azt a legellentétesebb fórumok is elis-

merik és igazolják a németbirodalmi kormány jelentései csakúgy, mint a szociálisták gyűjtött adatai. *A prostitúció a női keresettel fordított arányban áll.* »Mennél kevesebb önálló, önmagára utalt nőnek van keresete és mennél alacsonyabb a kereset, annál jobban terjed a prostitúció, melyből munka híján a nők magukat fenntartani, vagy csekély kereset esetében azt kiegészíteni kénytelenek«. »*Parent Duchatelet* szerint Párisban 5000 kéjő között 1440 nyomor miatt, 1250 mivel szüleit elvesztette s vagyona nem volt, 80 szegény szüleinek eltartása céljából, 1400 mert kedvese elhagyta, 400 miután katonák Párisba csábították, 250 pedig mert szeretője áldott állapotban hagyta el, lett kéjővé. *Bolton* angol rendőrfőnök szerint 1865-ben a pamutkrízis idején a kéjők száma egy év alatt annyit szaporodott, mint az előző 25 év alatt összesen«. (*Dr. Máday Andor*, A női munka.)

Amely államban a nők számára megnyitott életpályák számát szaporították, mindenütt feltűnően és következetesen csökkent a prostitúció. Ez természetes, mert sok nőre nézve megszűnt az oka s ezzel megszűnt sok férfire is és pedig azért, mert ha a nő is végezhet produktív, jövedelmező gazdasági munkát, a férfi kisebb jövedelemmel is gondolhat már a családalapításra. Úgy, hogy a nőnek a munkaalkalmakhoz való bocsátása végeredményében épen annyira a férfi, mint a nő érdekében van. Így majd megszorodik a házasságok száma és pedig az emberiség fejlődésére nézve áldásos házasságok száma, amelyekről *dr. August Forel* mondja, hogy »a házasságnak teljesen szabadnak kell lennie, vagyis mind a két házastfélnek föltétlenül egyenlő jogai legyenek s a házasságot semmiféle más külső kényszer ne tartsa össze, mint a nemzett gyermekekkel szemben tartozó kötelességek. Ehhez min-

denekelőtt a vagyon különválasztása s mind a férfi, mind a nő minden munkájának igazságos felbecsülése szükséges. Az olyan házasság, amelyben mindkét fél egymástól gazdaságilag független, erkölcsileg is tisztább más házasságnál, mert a munkája révén gazdasági függetlenséggel rendelkező nő tisztán szíve sugallatát követve választhatja meg párját. Nem kénytelen olyan vonzalom nélküli, számításból eredő házasságokra, amelyek közül a legtöbb erkölcsileg egy nívón áll a prostitúcióval. Gazdaságilag független nő olyan megalázó, akárhányszor durva és méltatlan bánásmódot és modort sem fog eltűrni, mint amilyet most igen-igen sok családban találunk. A gazdasági függetlenség meg fogja könnyíteni össze nem illő párok elválását, de mindazonáltal nem fog a válások számára növelőleg hatni, mert hiszen a házastársakat egyesítő vonzalom éppen a szabadabb választás következtében a mainál bensőbb, erősebb lesz.

Sokan a feminizmus térfoglalását olyan színben szeretik feltüntetni, mintha az a »szabad szerelem« nevű veszedelmes bolondság felé vinne. Ezek elfelejtik vagy tán nem is tudják, hogy az ő mumusuknak, az ő rémüknek csak a neve új, de maga a dolog túlhaladott álláspont, amely promiszkuitás, közös házasság, punalua család, csoportházasság stb. néven már régen le van tárgyalva. Ezek nem látják, hogy »az emberiség *mindenben* a fény, a világosság felé törekedett. Minden, amit elért, ezer küzdelem között felmagasztosítja a házasságot és balta alá fogja a bajok régi gyökerét: az egyik nemi egyéniség elhatalmasodását a másiknak rovására. A házasságot megmenti és megmenti egyszersmind a nőnek, mint egyenjogú embernek az egyéniségét. A házasság nem valami muló erkölcsi divat kicsinyes tételein, hanem egy óriási szükségszerűsége, egy ideális

védőszövetségen épült fel, de egy elengedhetetlen záradék alapján, melynek legcsekélyebb eltolódása mindent romlásba döntene és e záradék: mindkét egyénnek mint olyannak, abszolút belső szabadsága. Tudjuk, hogy a bonyodalmak milyen láncolatához vezet ez még ma is. Még nem oldódott fel bennünk tisztára az ősi konfliktus. A valódi házasság nem ösidőktől szentesített hagyomány ám, amelyben csupán hinni kell, hogy egyszersmind bírjuk is, hanem nagyobbára még mint a távoli jövőendő csillaga lebeg fölöttünk.« (Bölsche.)

Sok antifeminista azzal az ellenvetéssel is él, hogy a nő a termelő és az intellektuális foglalkozások igen nagy részére egyáltalában nem is használható, vagy legalább is nem úgy, mint ahogy azt a társadalmi és a termelőrend kívánja. Ez ellenvetésnél nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, amit már láttunk, hogy minden olyan megállapítás, amely a nők testi vagy szellemi alsóbbrendűségéről szól, önző férfiérdek rövidlátó, rosszhiszemű hazugsága, másrészt, hogy nem a ma, nagyrészt szabadfejlődésükben gátolt, hanem a jövőnek a különböző munkák céljai szempontjából tanított és nevelt nőiről van szó és hogy e tekintetben olyan kevés tapasztalat áll eddig rendelkezésünkre, hogy igazán csak lelkiismeretlen tudatlanság merheti valamely nemnek egy pályára való kizárólagos alkalmasságát vitatni. Pedig a legtöbb helyen már is osztályozták nemek szerint a foglalkozásokat. De lássuk csak, hogyan? Úgy, hogy minden durva, alantas, nehéz, testi, de kevés jövedelmet, tekintélyt és társadalmi befolyást biztosító munkát a nőre hárítottak — a finomabb, magasabbrendű, könnyebb testi, a nagyobb jövedelmet, tekintélyt és társadalmi befolyást biztosító szellemi munkát a férfiak maguknak sajátították ki és ez irányban csak végtelen nehézségeket támasztva,

engednek a nőknek némi térfoglalást. A nők építkezéseknél reggeltől napestig téglát, vakolatot hordani mindenütt szabad, de falazni, épülettervet készíteni s megvalósítására felügyelni csak alig itt-ott; kellemetlen és ártalmas, sokszor veszedelmes gyári helyiségekben, öldöklő, sorvasztó munkát éjjel-nappal végezni szabad, de például egészséges, meleg, száraz, világos bírósági hivatalszobákban igazán jelentéktelen csirkepörökben igazságot osztogatni, adott esetekre kész paragrafusokat ráhúzni nem szabad stb. Sőt legtöbb helyütt, ahol a nőknek már engedményeket tettek, ott is nem az elfogulatlanság, nem a tisztánlátás, nem az altruizmus vezérelte a férfiakat: orvos lehet a nő a legtöbb helyen, pedig ennél terhesebb és nagyobb felelősséggel járó foglalkozás alig van, mert hiszen az összes javak legértékesebbike, az egészség, az épség, egész nemzedékek sorsa van az orvos kötelességérzetére, tudására, lelkiismeretére bízva, a javadalmazása pedig — eltekintve egy-két monopolista egyetemi tanárétól — igazán szegényes. Úgy látszik, mintha ezért lehetne a nő is orvos. Eddig a nő Európában sehol sem vállalhatott papi hivatal*, pedig ami jelenleg a papi foglalkozás érdemi részét illeti, azt még az ósdi gondolkodásúak is kénytelenek »női jellegű« foglalkozásnak tekinteni: a gyengéknek, a nyomorultaknak, az élet sebesültjeinek a vigasztalását, a szerencsétlenek lelki rugalmasságának fenntartását egy kis illúzió, egy kis költészet, egy kis útbaigazítás és résztvevő szívből jövő biztatás segítségével. És ezzel nőknek hivatalból mégsem szabad foglalkozni. Miért szorítják az apácákat olyan foglalkozásokra, amelyek *nem*

* Eddig csak Amerikában vannak protestáns hitszónoknők. A berlini egyetem evangélikus theologiai fakultása 1912-ben határozta el, hogy ezentúl nőket is fog doktorrá avatni.

papi teendők, mint a betegápolás, tanítás stb. Miért? Tán azért, mert a papi hivatal tekintélyt, társadalmi befolyást és a velejáró munkához viszonyítva kenyeret bőven ad? — E néhány példából is látjuk, hogy az antifeministák ellenvetése még csak jóhiszeműnek sem tekinthető. Ha valaki felvilágosult fővel és őszinte szívvel kívánja a közhatalomnak a női munkába való korlátozó beavatkozását, azt csak ott kívánhatja, ahol a munkafeltételek a nőre nézve már eddig is bebizonyítottan és különlegesen károsak. Ilyen tapasztalatunk eddig csupán a legalsóbbrendű foglalkozások köréből van egynehány, de ezek kiáltva beszélnek: például *dr. Hirt* statisztikai adatai szerint

Poroszországban egyéves kor elérése előtt hal meg átlagosan a gyermekek 22%-a,

a tüdőrkészítők gyermekeinek 65%-a,

az üvegcsiszolók gyermekeinek 55%-a,

az ólomgyári munkások gyermekeinek 40%-a,

stb. nem is szólva magáról a munkások betegségeiről és halandósági percentjeiről. — E tekintetben különben a nőkérdésnek az általános munkáskérdéssel is egyesülnie kell.

Egy másik gyakori ellenvetés az, hogy a kenyérkereső nő nem tesz eleget gyermeknevelő kötelességének. Ez az ellenvetés szintén sem igaz, sem őszinte. A gyermeknevelés terén a termelő munkával nem foglalkozó nők legnagyobb tömege sem tud eleget tenni vállalt kötelességeinek, akárcsak a házi munka tekintetében. A legtöbb házi munka, amint már említettük is, az idők folyamán ipari munkává vált, így például a gyertyamártás, szappanfőzés, henteskedés, kenyérsütés, ruhamosás, ruhakészítés stb. újabb időben a lakástisztogatás, fűtés, világítás és nyilvánvaló, hogy még az ételkészítés (közös konyha) is ezt a tendenciát követi. Ipari úton

sokkal tökéletesebben és aránylag olcsóbban elégíthetők ki az említett szükségletek. Épen így vagyunk a gyermeknevelés tekintetében is. Amit az ember alaposan meg nem tanul és folytonosan nem gyakorol, azt nem tudja. Tanulás, előkészület nélkül csak tökéletlen és drága munka végezhető. Látjuk ezt az u. n. családi gyermeknevelés terén. Az a gyerek-asszony, aki sohasem tanulta alaposan megismerni sem az emberi testet és funkcióit, sem az emberi lelket, akinek legtöbbször ezek fejlődési törvényeiről jóformán fogalma sincs, de akit magát sem nevelték észszerű, okos módon: minden előkészület nélkül hozzáfog egy kis emberi test és lélekcsira kifejlesztéséhez. Hogy azután mi az eredmény, arról két világ beszél: a föld alatt sok-sok ezer kis gyermek-sír tartalma, a föld fölött az élő emberiség. Még a csizmakészítésbe sem mer belefogni, aki nem tanulta, mert sajnálja elrontani azt a néhány korona áru nyersanyagot, de az embernevelésre rászabadít a mi magántulajdoni alapon álló társadalmunk boldogboldogtalant, aki legtöbbször azt sem tudva hogyan, egy szerencsétlen gyermekre mint tulajdonra tett szert. A magántulajdoni rend egy fattyuhajtása az a buta és épen ezért veszedelmes nézet, hogy a tudás minden téren erény, de leányokra nézve sexualbiológiai téren a tudatlanság az erény. A józan Amerika ezeket a bajokat felismerve, enyhítésükre törekszik és u. n. anyaiskolákban igyekszik előkészíteni a jövő asszonyi és anyai életre a férjhezmenő leányokat. Nagy kár, hogy ez az előkészítés csak szórványos, nem általánosan kötelező. De még ha idők múltán általánossá is válnék, akkor sem szabad elfelejtenünk, hogy a gyermek átlag csak addig maradhat kizárólag anyja nevelő hatása alatt, amíg táplálék dolgában anyjára szorul. Azután a gyermek nevelését is arra kell bízni, aki kellő elő-

tanulmánnyal, gyakorlattal, hivatásszeretettel erre iparszerűen vállalkozik. Mert nincs a szeretetnek az a rengeteg mértéke, amely hatásában közömbösíteni tudná a tudatlanság, az oktalanság káros következményeit. Ha így okosan rendezkedik be a társadalom, rengeteg női munkaerő szabadul fel oly munka alól, amelyhez akárhányszor nemcsak, hogy előképzettsége, de kedve sincs. Felszabadul és kibontakozva a társadalomra szórja majd áldásait az elrejtett, elnyomott tehetségek egész légioja. Arról pedig, hogy ezáltal a kapocs anya és gyermeke között meglazulna, ne is álmodják senki, mert kétségtelen, hogy egy jobban ápolt, jobban táplált, jobban nevelt s ennek következtében intenzívebb lelki életet élő gyermek jobban átérti és átérzi az őt szülő anyjához fűző kapesokat, mint egy elcsenevészedett, eltompult, elrontott nevelésű gyermek.

Gyakran hallhatjuk azt az ellenvetést is, hogy a munkakereső nők lejjebb szorítják a munkabéreket és így káros konkurrenciát alkotnak a férfiaknak. Ez az ellenvetés is tarthatatlan, ha a munkabér leszállítása nem a munka lebecsülésének, kizsárolásának, hanem kisebb mértékének lesz a következménye. Mint már mondtuk, a férfinek nem is lesz szüksége aránylag annyi jövedelemre, mint jelenleg, ha majd a munkaképes nők túlnyomó része is kereső munkát végez, mert hiszen minden család kettős jövedelemmel fog rendelkezni és így majd a férfiónak a maga ellátásán kívül a közös költségeknek csupán egy részét kell megkeresnie. Tehát rövidülni fog mindkét házastárs munkaideje, több időt tölthet majd a család együtt, bensőségebb életet fognak élni és nem akad majd gyermek, amelyik azt kérdezi az anyjától apjára gondolva, aki már munkába megy kora reggel, amikor a gyermek még alszik és hazajön késő este, amikor a gyermek

már alszik: »mama, ki az a bácsi, aki csak minden vasárnap jön hozzánk enni, ujságot olvasni, meg engem megverni?«

Azt is mondják, hogy a nőt a gyermekszülés időnként gátolja a kereső munkában. Hát a férfit éppen legnagyobb munkabírása idején nem gátolja átlag évekig is a katonáskodás vagy más ok a termelő munkában? Egy-egy férfi katonáskodási ideje a kiképzés és fegyvergyakorlatok idejével együtt arányosan felosztva egy-egy nőnek 10—30 gyermek szülésére is elegendő lenne. Még a mai fejletlen szociális és munkaviszonyok között sincs egyetlen olyan foglalkozás sem, amely a termékenység idejére két-három éves közökben ne biztosíthatna munkásainak néhány heti gyermekágyi szabadságot. Tehát ez az ellenvetés sem komoly, mert csekély jóindulattal és megértéssel könnyen úgy szervezhető a munka, hogy az az anyaságot ne gátolja.

Látjuk tehát, hogy alapos és komoly ok a női munkaalkalom kiterjesztése ellen fel nem hozható. Mindennemű munkaalkalomnak a női nem számára való megnyitása hozhatja csak meg a nő gazdasági függetlenségét. A nő gazdasági függetlensége előfeltétele a tisztultabb erkölcsi életnek, a szorosabb és bensőbb családnak. Természetes, hogy ennek megfelelően és a férfiakkal teljesen egyenlő színvonalon és együttesen nevelendők a nők. Igen könnyű olyan együttes nevelést megállapítani, amely nélkül, hogy az egyén és a nem értékes sajátosságait tompítaná, a közös tulajdonságokat egyaránt fejlessze. Egyforma gazdasági függetlenséggel, testi és szellemi fejlettséggel csak jogi és politikai egyenlőség járhat. Fel kell szabadulnia nemre való tekintet nélkül minden egyéniségnek, hogy az egyén és a köz haladása hatalmas gondolatának érdekében kifejttesse tehetségeit. Ennek alapján a modern nőmoz-

galom alapkövetelései — amelyek minden államra nézve azonosak — a következők:

1. a munka terén: szabad pályaválasztás és azonos munkáért azonos bérnek biztosítása,

2. a nevelés és oktatás terén: a férfiakéval egyező művelődési alkalmak és intézmények létesítése,

3. a jogi élet terén: magánjogi tekintetben a nők teljes jogi és cselekvési képességének elismerése, büntetőjogi tekintetben a női nemmel szemben alkotott minden különleges megrendszabályozás megszüntetése (abolicionizmus) és a férfiaknak nemi tekintetben jogi felelősség alá való vonása; közjogi tekintetben az aktív és passzív választójog megadása,

4. a társadalmi élet terén: a szociális és a házi női munka magas értékének és a kizárólagosan „férfi-világ” tökéletlenségének, egyoldalúságának és kegyetlenségének elismerése.

E célokat tűzik ki maguk elé a nőmozgalom szolgálatában álló egyesületek, szövetségek, ligák, amelyek vagy általában minden nő, vagy csak egy bizonyos társadalmi osztály nőinek érdekében fejtik ki munkásságukat. Mindkét esetben mindig tekintettel kell lenniök a nőmozgalom általános nagy céljaira s e célok irányába kell terelniök az emberiséget. Hogy az emberiségnek ebben az irányban kell haladnia, azt megmutatták a kulturállamok példái. Hogy lehet haladni még olyan mostoha viszonyok között is, mint amilyenekben hazánk van, azt épen hazánk mutatja, ahol Veres Pálné, Beniczky Hermin 1868-ban létesítette alig egynehány asszonytársával az »Országos Nőképző Egyesület«-et, 1869-ben nyitották meg az első felsőbb leányiskola első osztályát s ez az iskola 1876-ban már teljes is volt. Majd megalkották az első tanítónőképzőt. Mindez iskolák mintájára számos iskola alakult a vidéken is. 1895-ben Wlassics Gyula eszközölte ki a királytól az

egyetemek orvosi és filozófiai fakultásának a nők számára való megnyitását. Ugyanő engedte meg 1896-ban az első leánygimnázium alapítását. 1909-ben nyílt meg az első női felső kereskedelmi iskola. 1904-ben megalakult a »Feministák Egyesülete« (hivatalos organuma a *Bédy-Schwimmer Rózsa* szerkesztésében megjelenő »Nő és a Társadalom«, amely e néhány év alatt is már igazán elismerésméltó működést fejtett ki a női jogok propagálása terén s amely kezdettől fogva a nők választójogáért is sikra száll. Küzdelmében támogatja az időközben ugyanerre a célra létesült, *dr. Dirner Gusztáv* egyetemi tanár elnöklete alatt álló, férfiliga is.
